

Utjecaj suvremenih demografskih procesa na mreže osnovnih i srednjih škola Požeško-slavonske županije

Škorvaga, Monika

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:370685>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Monika Škorvaga

**Utjecaj suvremenih demografskih procesa na mreže
osnovnih i srednjih škola Požeško-slavonske županije**

Diplomski rad

**Zagreb
2021.**

Monika Škorvaga

Utjecaj suvremenih demografskih procesa na mreže osnovnih i srednjih škola Požeško-slavonske županije

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre edukacije geografije

**Zagreb
2021.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer: nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Ružice Vuk

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Utjecaj suvremenih demografskih procesa na mreže osnovnih i srednjih škola Požeško-slavonske županije

Monika Škorvaga

Izvadak: Uslijed jačanja procesa depopulacije i starenja stanovništva smanjuje se školska populacija i dovodi se u pitanje održivost obrazovne funkcije u pojedinim područjima. Sve manjim brojem učenika i postupnim smanjenjem broja razrednih odjela Požeško-slavonske županije, područnim školama s malim brojem učenika prijeti mogućnost zatvaranja. Osim analize demografskih obilježja i promjene broja učenika, provedena je komparativna analiza s Bjelovarsko-bilogorskom i Virovitičko-podravskom županijom te su analizirane strategije za daljnji opći i razvoj mreže škola svih triju županija.

45 stranica, 20 grafičkih priloga, 7 tablica, 15 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: depopulacija, osnovna škola, područna škola, starenje stanovništva, mreža škola

Voditelj: doc. dr. sc. Ružica Vuk

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Ružica Vuk
prof. dr. sc. Zoran Curić
doc. dr. sc. Slaven Gašparović

Tema prihvaćena: 16. 1. 2020.

Rad prihvaćen: 11. 2. 2021.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

The impact of contemporary demographic processes on Primary and Secondary school network in the County of Požega-Slavonia

Monika Škorvaga

Abstract: Due to the strengthening of the process of depopulation and population aging school population is also decreasing and the sustainability of the educational function in certain areas is being questioned. With the decreasing number of students and the gradual reduction of the number of class departments in Požega-Slavonia County, branch schools with a small number of students are threatened with the possibility of closure. In addition to the analysis of demographic characteristics and changes in the number of students, a comparative analysis was conducted with Bjelovar-Bilogora and Virovitica-Podravina counties, and strategies for further general development and development of the school network of all three counties were analyzed.

45 pages, 20 figures, 7 tables, 15 references; original in Croatian

Keywords: depopulation, elementary school, branch school, population aging, school network

Supervisor: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor
Zoran Curić, PhD, Full Professor
Slaven Gašparović, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 16/01/2020

Thesis accepted: 11/02/2021

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Prostorni i vremenski okvir istraživanja.....	3
1.2. Metodologija, ciljevi i hipoteze istraživanja.....	9
1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	10
2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	12
2.1. Mreža osnovnih i srednjih škola.....	12
2.2. Demografska obilježja.....	14
2.3. Promjena broja učenika	21
3. KOMPARATIVNA ANALIZA.....	27
4. ANALIZA STRATEGIJA POTENCIJALNOG RAZVOJA	39
5. RASPRAVA.....	42
6. ZAKLJUČAK.....	44
Popis literature i izvora.....	46
Popis slika, tablica i priloga	
Prilog 1. Pisana priprema za nastavni sat geografije	

1. UVOD

Hrvatska je već duži niz godina obilježena negativnim demografskim trendovima koji su posebice izraženi u slabije razvijenim dijelovima države. Ti su procesi izraženiji nakon 1991. godine pod utjecajem vanjskih procesa kada je prvi put zabilježena negativna prirodna promjena. U međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godina Hrvatska bilježi smanjenje broja stanovnika za više od 7 %. (~ 350 000 stanovnika). Nepovoljne tendencije prirodnog kretanja stanovništva već su duži niz godina glavni čimbenik smanjenja broja stanovnika kao i emigracija koja postaje sve veći problem kroz posljednjih 10 godina. Natalitet bilježi kontinuirani pad, dok je s druge strane mortalitet u umjerenom, ali stalnom porastu. Sve manji natalitet implicira sve manji udio mladog u ukupnom stanovništvu, a indeks starosti kao i prosječna starost stanovništva u kontinuiranom su porastu, posebno u slabije razvijenim krajevima kao što su to dijelovi Istočne Hrvatske.

Takve promjene u dobnoj strukturi smanjuju potencijale radno-aktivnog stanovništva, a samim time i razinu gospodarskog razvoja zemlje. Time je ugrožen i mirovinski sustav te se državni proračun dodatno opterećuje financijskim troškovima za mirovinski fond i socijalno zbrinjavanje starijih osoba (Pokos i dr., 2005).

Stoga možemo slobodno reći kako se Hrvatska nalazi u jednoj složenoj demografskoj krizi što se može iščitati iz sve nepovoljnije gospodarske slike i sve većeg regionalnog dispariteta i polarizacije. Međutim, mali je broj područja koja još uvijek bilježe pozitivne promjene kao što je i Dražen Živić (2017) to opisao u jednom od svojih radova: „U prilično homogenom hrvatskom depopulacijskom "moru" postoji sve manji broj "otoka" koji bilježe pozitivnu demografsku dinamiku, što upućuje na regionalnu razvojnu neravnotežu koja potiče negativne demografske procese.”

Prostor Istočne Hrvatske najveće je problemsko područje¹ u Hrvatskoj te je prema indeksu razvijenosti svrstano u I. kategoriju razvijenosti (vrijednost indeksa ispod 75 % nacionalnog prosjeka) s najmanjom vrijednošću u Virovitičko-podravskoj županiji (Matišić i Pejnović, 2015). Požeško-slavonska županija je dio tog područja i kao takva suočena je s brojnim demografskim izazovima.

¹ Pod tim pojmom podrazumijevaju se dijelovi nacionalnog teritorija koji zbog svojih strukturnih i demografskih karakteristika opterećuju razvoj zemlje (Matišić i dr., 2015).

Demografski procesi određenog područja imaju veliki utjecaj i na obrazovni sustav tog prostora. Smanjenje broja stanovnika ili starenje direktno utječu i na razvoj školstva, odnosno njegovu stagnaciju ili čak nazadovanje. Zbog sve manjeg broja učenika, mreža škola se „stanjuje“, zatvaraju se pojedine obrazovne ustanove, a to ujedno ima utjecaj i na daljnje izumiranje ruralnih naselja (Feletar, 1997).

Prema podacima Ministarstva znanosti i obrazovanja, 2015./2016. školske godine u Hrvatskoj je djelovalo 898 matičnih osnovnih i 1200 područnih škola. Samo pet godina kasnije, 2020./2021. školske godine, broj područnih škola je pao na 1135, što je 65 područnih škola manje u samo pet godina! Posljedica je to negativnih demografskih kretanja na razini cijele države, a usporedbom podataka Državnog zavoda za statistiku 2001. i 2011. godine zaključujemo da se kroz posljednja dva desetljeća rapidno smanjuje školska populacija.

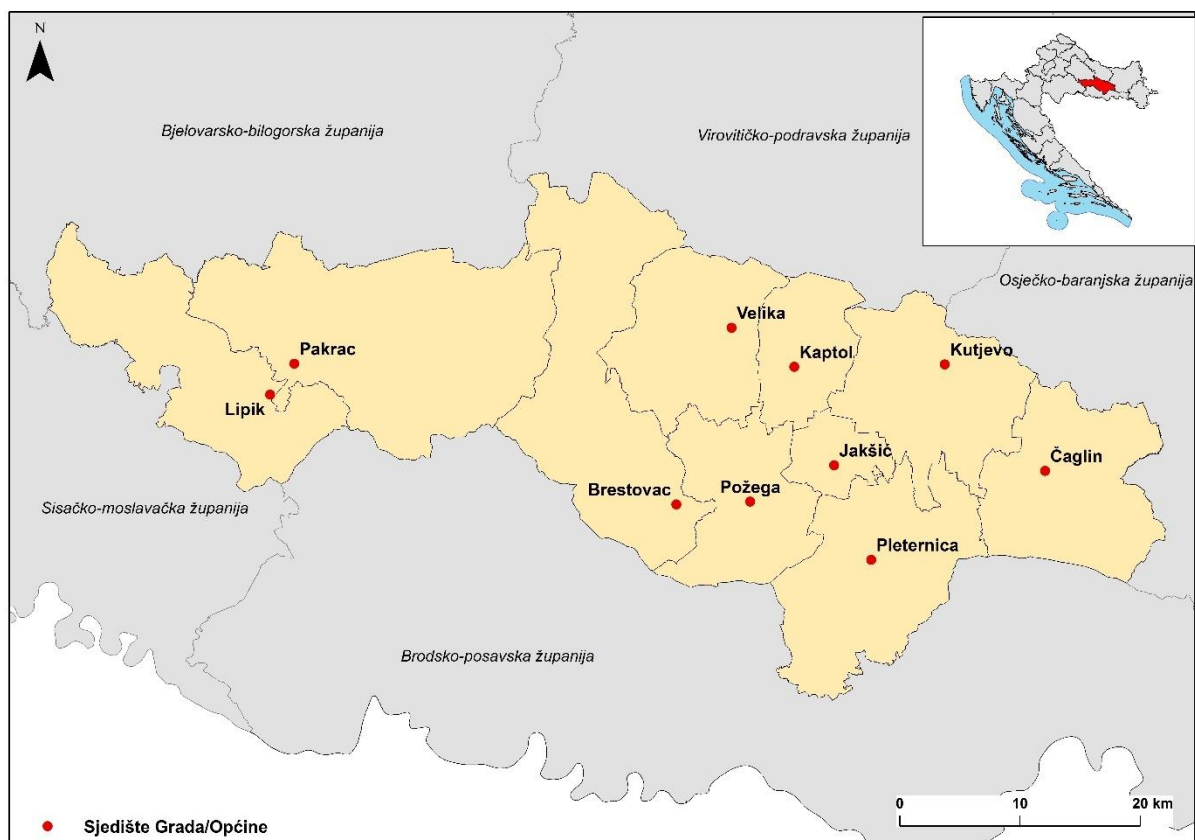
Iako je prema Državnom pedagoškom standardu osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj propisano da škola za obavljanje obrazovne djelatnosti mora imati najmanje osam razrednih odjela i propisan minimalan broj učenika (NN 63/08), u Hrvatskoj je još uvijek veliki broj škola daleko od zadovoljavanja tih uvjeta. Pojedine škole ‘opstaju’ iz praktičnih razloga². No, Ministarstvo znanosti i obrazovanja može u bilo kojem trenutku utvrditi ispunjava li određena škola propisane uvjete te na temelju toga donijeti akt o prestanku rada škole ili zatražiti zatvaranje iste, nakon čega su osnivači škola dužni učenicima iz upisnog područja ukinute škole osigurati završetak obrazovanja u nekoj drugoj školskoj ustanovi i to pod istim uvjetima.

Cilj ovog istraživanja je odrediti na koji način i u kojoj mjeri suvremeni demografski procesi utječu na mrežu škola u Požeško-slavonskoj županiji.

² Ukoliko postoji prevelika udaljenost do neke druge škole, otežano uvođenje prijevoza, iz tradicijskih razloga...

1.1. Prostorni i vremenski okvir istraživanja

Prostorni okvir istraživanja odnosi se na Požeško-slavonsku županiju (sl. 1) koja se nalazi u Istočnoj Hrvatskoj te graniči s pet susjednih županija. Na zapadu graniči sa Sisačko-moslavačkom, na sjeverozapadu s Bjelovarsko-bilogorskom, na sjeveru s Virovitičko-podravskom, sjeveroistoku sa Osječko-baranjskom te na jugu s Brodsko-posavskom. Površina županije iznosi 1815,23 km², što je 3,2 % ukupne površine Hrvatske, a prema popisu stanovništva 2011. godine ima 78 034 stanovnika, što ju čini pretposljednjom (ispred Ličko-senjske županije) prema broju stanovnika u Republici Hrvatskoj. Područje Požeško-slavonske županije čini pet upravnih gradova (Kutjevo, Lipik, Pakrac, Pleternica i Požega) i pet općina (Brestovac, Čaglin, Jakšić, Kaptol i Veljika) te ukupno 277 naselja (*Županijska razvojna strategija Požeško-slavonske županije za razdoblje do kraja 2020. godine, 2018*). Požeško-slavonsku županiju obilježavaju izrazito negativni demografski pokazatelji. U međupopisnom razdoblju 2011./2001. godine broj stanovnika županije se smanjio za ~10 %.

Sl. 1. Administrativna podjela Požeško-slavonske županije (stanje početkom 2021. godine)

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013

Jedan dio ovog rada odnosit će se na usporedbu dobivenih rezultata Požeško-slavonske županije sa onima za Virovitičko-podravsku i Bjelovarsko-bilogorsku (sl. 2). Razlog odabira baš tih dviju županija leži u geografskim sličnostima koje dijele s Požeško-slavonskom. Sve tri županije su međusobni susjedi, nalaze se na dodiru Istočne i Središnje Hrvatske te su obilježene sličnim demografskim procesima. Površina Virovitičko-podravске županije iznosi 2022,03 km², a prema popisu stanovništva 2011. godine broji 84 836 stanovnika, što ju svrstava samo jedno mjesto iznad Požeško-slavonske prema broju stanovnika u Hrvatskoj (*Županijska razvojna strategija Virovitičko-podravске županije za razdoblje do kraja 2020. godine*, 2018). Županija u svom sastavu ima tri upravna grada i 13 općina te ukupno 188 naselja. Virovitičko-podravska, kao i Požeško-slavonska županija, bilježi kontinuirani pad broja stanovnika i porast udjela starog stanovništva.

Bjelovarsko-bilogorska županija je uz Požeško-slavonsku jedina koja nema kopnenu granicu s nekom drugom državom. Županija obuhvaća prostor 2636,67 km² i 119 764 stanovnika što ju svrstava u županije srednje veličine u Hrvatskoj prema broju stanovnika. Obuhvaća pet upravnih gradova i 18 općina, te ukupno 323 naselja (*Razvojna strategija Bjelovarsko-bilogorske županije 2011. – 2013.*, 2010).

Sl. 2. Administrativna podjela Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravске županije (stanje početkom 2021. godine)

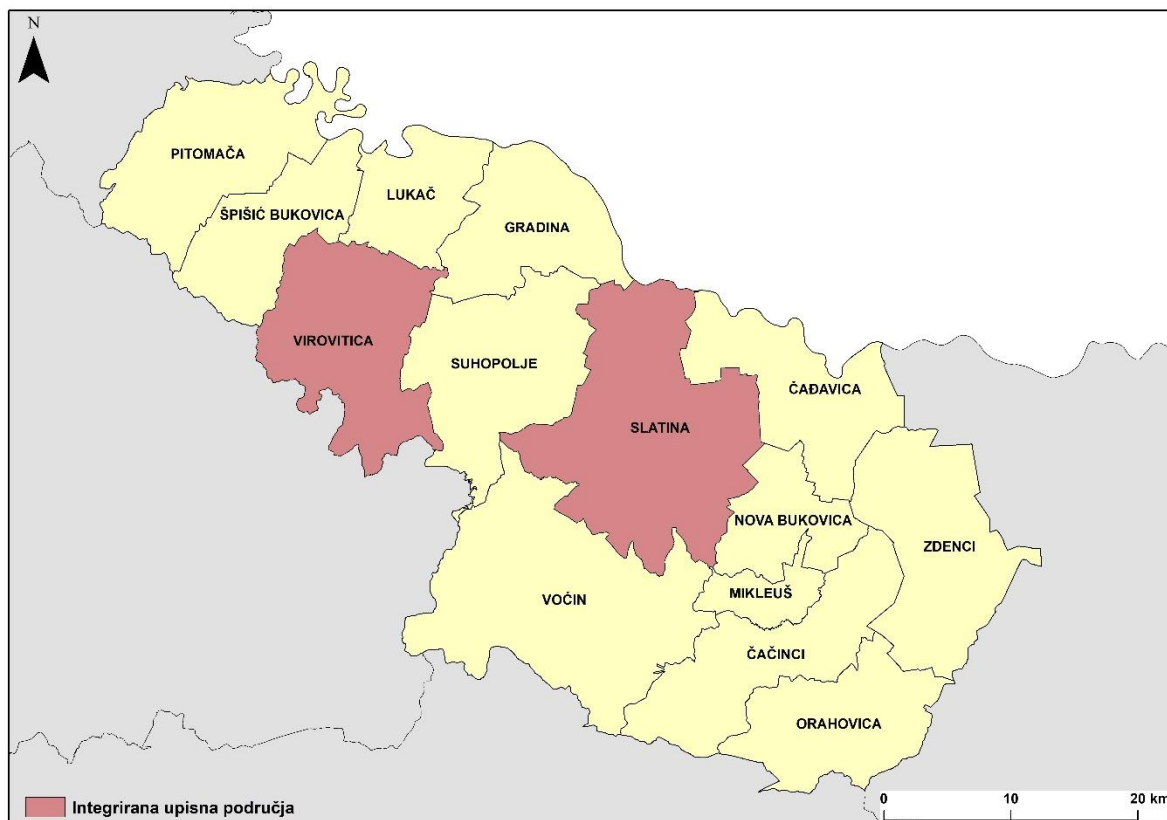
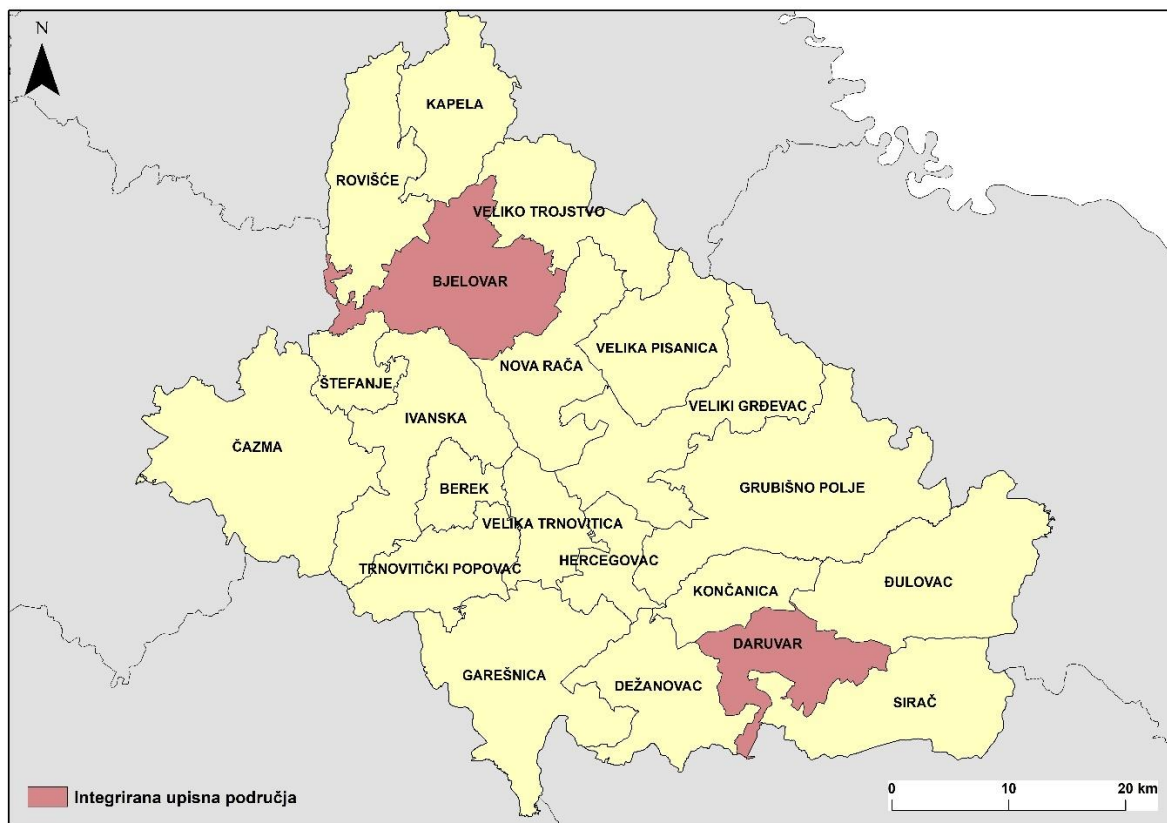
Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013

Dio podataka u radu odnosit će se na istraživanje upisnih područja (sl. 3 i sl. 4) osnovnih škola svih triju županija, s naglaskom na Požeško-slavonsku. Upisna područja su nazvana po naselju u kojem se nalazi matična osnovna škola ili više njih ukoliko se radi o integriranom području više matičnih škola, kao što je to primjer većih urbanih sredina. Upisna područja su određena prema Mreži osnovnoškolskih ustanova koja je na prijedlog Ministarstva znanosti i obrazovanja donesena na sjednici Vlade 2011. godine (NN 70/11). U Požeško-slavonskoj županiji djeluje 15 matičnih i 45 područnih osnovnih škola (tab. 1) što ju uz Ličko-senjsku čini županijom s najmanje osnovnih škola. U Virovitičko-podravskoj djeluje 18 matičnih i 60 područnih osnovnih škola, a u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji 27 matičnih i 74 područne osnovne škole.

Sl. 3. Upisna područja osnovnih škola Požeško-slavonske županije

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU,2013; Mreža osnovnih škola, 2011; Vranković, 2017

Sl. 4. Upisna područja osnovnih škola Bjelovarsko-bilogorske (gore) i Virovitičko-podravske županije (dolje)

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Mreža osnovnih škola, 2011; Vranković, 2017

Tab. 1. Broj osnovnih škola (bez umjetničkih programa) po županijama 2020./2021. školske godine

Županija	Matična	Područna	Ukupno
Zagrebačka	51	76	127
Krapinsko-zagorska	34	50	84
Sisačko-moslavačka	37	53	90
Karlovačka	29	41	70
Varaždinska	42	30	72
Koprivničko-križevačka	26	64	90
Bjelovarsko-bilogorska	27	74	101
Primorsko-goranska	61	52	113
Ličko-senjska	15	30	45
Virovitičko-podravska	18	60	78
Požeško-slavonska	15	45	60
Brodsko-posavska	33	78	111
Zadarska	38	78	116
Osječko-baranjska	72	108	180
Šibensko-kninska	24	26	50
Vukovarsko-srijemska	55	36	91
Splitsko-dalmatinska	100	102	202
Istarska	48	52	100
Dubrovačko-neretvanska	32	34	66
Međimurska	31	28	59
Grad Zagreb	131	18	149
UKUPNO	919	1135	2054

Izvor: izrađeno na temelju podataka Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

Vremenski okvir istraživanja odnosit će se na razdoblje od 2000. do 2020. godine s naglaskom na posljednje desetljeće. U analizama demografskih procesa obuhvatit će se podaci s popisa 1991., 2001. i 2011. godine, ali i razdoblje od prvog suvremenog popisa 1857. do 2011. godine za prikaz općeg kretanja stanovništva županija. Istraživanje je provedeno od rujna 2020. do siječnja 2021. godine.

1. 2. Metodologija, ciljevi i hipoteze istraživanja

Ovaj rad zasniva se na proučavanju i analizi pouzdanih izvora te znanstvene i stručne literature, kvantitativnoj i kvalitativnoj metodi prikupljanja relevantnih podataka, njihovoj obradi, izradi kartografskih i grafičkih prikaza uz pomoć GIS alata (ArcMap 10.5.1.) i obradi tablica i dijagrama korištenjem Microsoft Excel-a.

Izvori podataka za opće podatke o županijama su dokumenti županijskih razvojnih strategija i podaci Državnog zavoda za statistiku, a za mrežu škola *Odluka o donošenju Mreže osnovnih i srednjih škola, učeničkih domova i programa obrazovanja Vlade Republike Hrvatske iz 2011. godine*. Izvori podataka o broju učenika i razrednih odjela su podaci Državnog zavoda za statistiku i podaci Ministarstva znanosti i obrazovanja.

Provedeni su i kratki informativni razgovori sa osobama nadležnima za praćenje obrazovnih procesa u županijama.

Nisu uzimani u obzir podaci posebnih obrazovnih programa poput osnovnih i srednjih glazbenih škola.

U dijelu istraživanja je primijenjena komparativna metoda kojom se rezultate Požeško-slavonske županije uspoređivalo sa onima iz Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravске.

Ovo istraživanje potaknuto je dojmom i znatiželjom u kojoj mjeri negativna demografska kretanja imaju utjecaj na promjenu broja učenika i samim time održivost obrazovne funkcije.

Ciljevi istraživanja su:

- istražiti u kojoj mjeri demografski procesi utječu na održivost obrazovne funkcije
- istražiti promjenu broja učenika u odnosu na kretanje broja stanovnika
- istražiti sličnosti i razlike u rezultatima sa susjedne dvije županije (Virovitičko-podravska i Bjelovarsko-bilogorska)

S obzirom na postavljene ciljeve provjerit će se sljedeće hipoteze:

H1. Smanjenje broja učenika posljedica je negativnih demografskih kretanja Bjelovarsko-bilogorske, Virovitičko-podravске i Požeško-slavonske županije

H2. Usporedno smanjenju broja učenika, smanjuje se broj razrednih odjela na razini cijelih županija.

H3. Negativni demografski procesi razlog su zatvaranja područnih škola unutar Bjelovarsko-bilogorske, Virovitičko-podravске i Požeško-slavonske županije.

H4. Zatvaranjem područnih škola pojedina naselja gube obrazovnu funkciju i time im prijete izumiranje.

H5. Ne postoje velike razlike između triju županija jer sve bilježe negativne demografske procese.

U radu će biti prikazana projekcija broja učenika prema upisnim područjima koji će upisati 1. razred osnovne škole 2025. godine u Požeško-slavonskoj županiji. Za projekciju su korišteni podaci o broju rođenih po naseljima 2018. godine te podaci o mreži škola određenim *Odluka o donošenju Mreže osnovnih i srednjih škola, učeničkih domova i programa obrazovanja Vlade Republike Hrvatske iz 2011. godine*. Kartografski prikaz izrađen je uz pomoć GIS alata.

Za potrebe ovog rada izrađena je tipizacija ostarjelosti stanovništva (Nejašmić, 2005) po upravnim gradovima i općinama Požeško-slavonske županije. Potrebni podaci za izradu preuzeti su sa stranica Državnog zavoda za statistiku.

1.3. Pregled dosadašnjih istraživanja

Temom demografskih procesa bavilo se jako puno stručnjaka i znanstvenika. No, samom temom utjecaja tih procesa na održivost obrazovne funkcije i mreže škola ipak nešto manje. Već u samoj fazi istraživanja i prikupljanja stručne i znanstvene literature potrebne za izradu rada utvrđeno je da domaće baze baš i ne obiluju znanstvenim istraživanjima usko vezanima uz tu tematiku za prostor Požeško-slavonske županije. Uglavnom su interesi usmjereni na same demografske procese i buduće projekcije istih (Mrđen, 2004) ili na utjecaj demografskih procesa na preobrazbu određenog područja, kao što je Marijan Jukić istražio u kojoj mjeri demografski procesi utječu na transformaciju đakovačkog kraja (Jukić, 2007) ili Ivo Turk koji je zajedno sa suradnicima Marijanom Jukićem i Draženom Živićem objasnio na koji način proces starenja stanovništva ograničava razvoj Žumberka (Turk i dr., 2013). Međutim, postoji nekoliko istaknutih radova kojima je usmjerenje utjecaj demografskih procesa na mreže škola.

Tako je Biljana Vranković u svojoj doktorskoj disertaciji (Vranković, 2017) detaljno analizirala stanje, razvoj i perspektive mreže osnovnih škola na razini cijele Hrvatske. U radu je obrazložila

utjecaj pojedinih faktora na mreže škola od 60-ih godina prošlog stoljeća kao što su demografski razvoj i struktura naseljenosti te utvrdila na koji će način razvoj mreže škola utjecati na potrebe za učiteljima geografije.

Ružica Vuk i Biljana Vranković su istražile utjecaj demografskih procesa na organizaciju primarnog obrazovanja u Splitsko-dalmatinskoj županiji (Vranković i Vuk, 2016) čijom su analizom utvrdile da postoje implikacije na promjene u mreži škola. U radu su izdvojile upisna područja u kojima je nužna primjena učinkovitih mjera s ciljem održivosti obrazovne funkcije i regionalnog razvoja u budućnosti.

Spevec i Vuk (2012) analizirale su biodinamička i strukturna obilježja te distribuciju stanovništva Krapinsko-zagorske županije te istražile utjecaj demografskih resursa na organizaciju primarnog obrazovanja u istoj. Prema posljednjim popisima stanovništva utvrđeno je da će se depopulacija nastaviti te će samim time demografsko izumiranje biti glavna odrednica populacijskog razvoja. Smanjenje ukupnog ljudskog potencijala, broja učenika u razrednim odjelima kao i broj razrednih odjela povezano je sa brojem učitelja geografije i njihovim statusom zaposlenosti. Smanjenjem broja razrednih odjela, tjedna norma odgojno-obrazovnog rada učitelja se ne može ispuniti te za nekoliko učitelja u Krapinsko-zagorskoj županiji postoji ta opasnost. Na temelju toga, autorice predlažu promjenu pravilnika kojim je uređena norma rada učitelja.

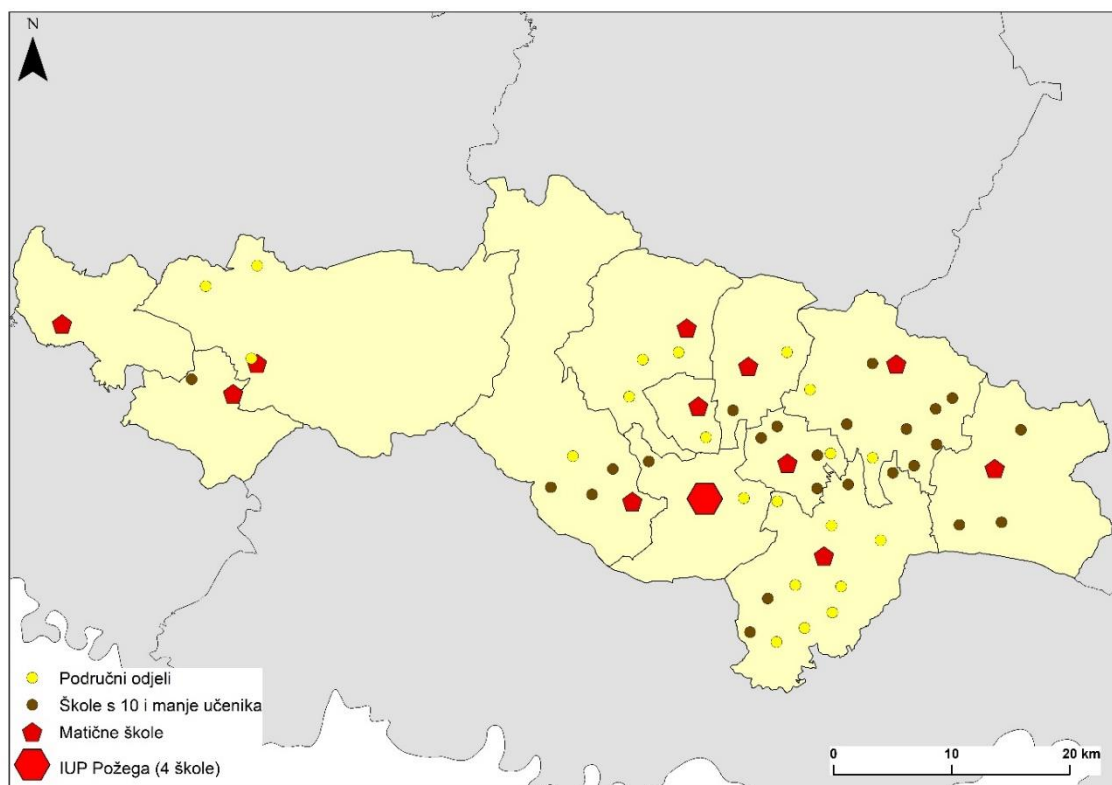
Dragutin Feletar u svom se radu iz 1997. godine bavio planiranjem i izradom nove mreže osnovnih škola u Koprivničko-križevačkoj županiji jer je smatrao da zbog demografskih promjena koje su nastupile stvaranjem nove države tada postojeća mreža škola nije mogla zadovoljiti sve nove potrebe hrvatskog društva niti je odgovarala pedagoškim standardima i kriterijima (Feletar, 1997).

Možemo zaključiti kako su pitanja utjecaja demografskih procesa na mrežu škola i dalje nedovoljno istražena na regionalnoj ili čak lokalnoj razini.

2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

2.1. Mreža osnovnih i srednjih škola

Prema važećoj mreži škola NN (70/11) u Požeško-slavonskoj županiji djeluje 15 matičnih osnovnih i 45³ područnih osnovnih škola (sl. 5). Od 15 matičnih, njih 12 ima svoje područne škole. Izuzetak su Katolička OŠ Požega, Požega, OŠ Julija Kempfa, Požega i OŠ Grigora Viteza, Poljana koja je imala područnu školu Antunovac, ali je zatvorena prije 2015. godine iz razloga što nije bilo učenika koji bi se upisali u nju. Takvu sudbinu dijele i područne škole Donji Čaglić i Sovski Dol koje su također zatvorene u istom razdoblju i to iz istog razloga. Područna škola Sovski Dol djelovala je od 1964. godine i bila je najmanja područna škola u sklopu OŠ Čaglin, 2015. godine imala je samo dva učenika od kojih je jedan pohađao i trebao završiti 4. razred. Nažalost, takvu sudbinu dijeli veliki broj područnih škola diljem zemlje. Osnivači osnovnih škola u Požeško-slavonskoj županiji su županija, Grad Požega te Požeška biskupija koja je osnivač pet škola na području tri županije.

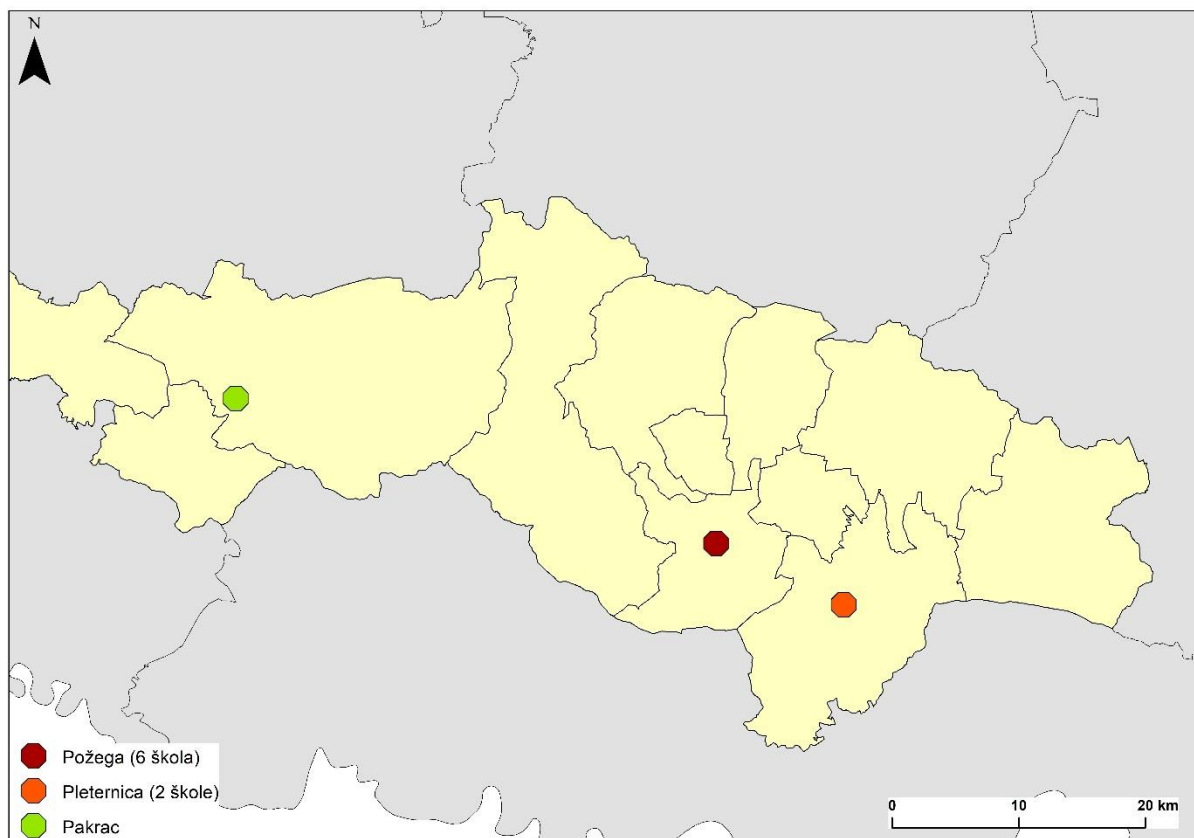
Sl. 5. Osnovne škole na području upisnih područja Požeško-slavonske županije početkom 2020./2021. školske godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Mreža osnovnih škola, 2011

³ Prema navedenom dokumentu postoji 48 područnih škola, ali je učinjena promjena te je trenutni broj područnih škola 45. Područne škole Sovski Dol, Donji Čaglić i Antunovac su zatvorene u razdoblju 2011. – 2015. godine

Na sl. 5 jasno možemo uočiti kako ima više područnih škola koje broje 10 ili manje učenika nego onih koje imaju više. Situacija je slična i u susjednim županijama, Bjelovarsko-bilogorskoj i Virovitičko-podravskoj. To jasno daje do znanja da će se te škole zatvoriti ili biti na rubu opstanka kroz iduće desetljeće ukoliko se nastave negativna demografska kretanja. Upisna područja više-manje prate granice jedinica lokalnih samouprava, izuzev OŠ Grigora Viteza, Poljana koja administrativno pripada Gradu Lipiku i OŠ Vladimira Nazora, Trenkovo koje administrativno pripada Općini Velika. Upisno područje te škole obuhvaća naselja i iz Općine Velika i Grada Požege zbog manje udaljenosti nekih naselja u tim administrativnim jedinicama do matične škole u Trenkovu. Niti jedno naselje nema više od jedne matične osnovne škole, osim Požege. Jedna od četiri matične škole je Katolička Osnovna škola Požega u koju se učenici upisuju dobrovoljno ili željom roditelja/skrbnika. Dakle, za nju nije propisano upisno područje već je upis dobrovoljan.

Od sedam srednjih škola na području Požeško-slavonske županije, u Gradu Požegi nalazi se njih šest (sl. 6). Grad Pakrac ima jednu, a dvije koje su prikazane u Gradu Pleternici su izdvojene lokacije dviju požeških srednjih škola, Ekonomske škole Požega i Obrtničke škole Požega. Program nastave u izdvojenoj lokaciji Pleternica Ekonomske škole Požega otvoren je 2013./2014. godine i pohađa ga veliki broj učenika pleterničkog područja, no kroz posljednjih godina nekoliko ih na nastavu u Pleternicu putuje iz susjedne Brodsko-posavske županije, najčešće iz naselja Nove Kapele, Nove Gradiške, ali i Slavenskog Broda.

Sl. 6. Sjedišta srednjih škola na području Požeško-slavonske županije početkom 2020./2021. školske godine

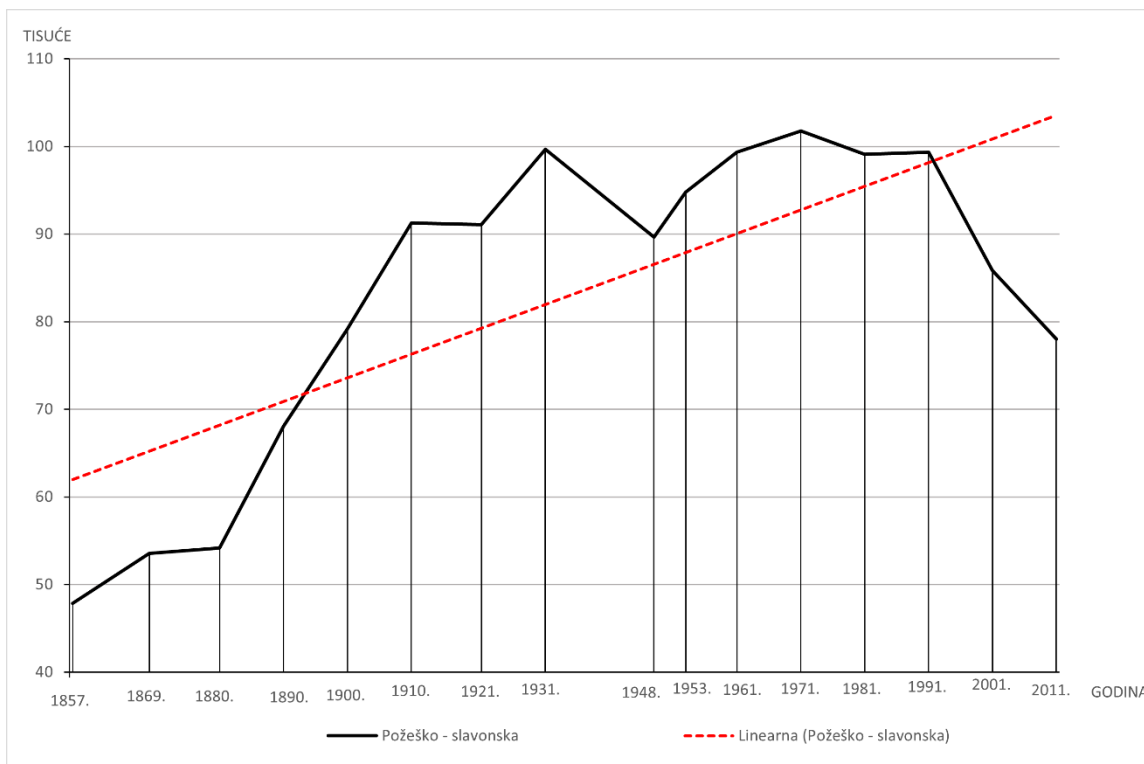
Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

2. 2. Demografska obilježja

Demografsku sliku Hrvatske opisuju dva temeljna procesa: depopulacija i starenje stanovništva. Još od druge polovine 20. st. Hrvatska bilježi kontinuirani pad nataliteta, uz neke manje oscilacije. Sadašnja demografska slika Hrvatske rezultat je demografskih promjena u prošlosti na što su utjecali mnogi faktori (gospodarski, socijalni, politički, zdravstveni). Model kojim se odvija proces ukupne depopulacije u Hrvatskoj se odvijao kroz tri faze. U prvoj fazi broj stanovnika počeo je opadati najviše zbog emigracije jer je tada prirodna promjena još uvijek bila pozitivna. U drugoj fazi jača proces ukupne depopulacije, uz veliku emigraciju. U trećoj fazi jača proces ukupne depopulacije, uz intenziviranje procesa starenja stanovništva. Ovdje prirodna depopulacija nadjačava emigraciju zbog iscrpljenih rezervi za iseljavanje koje čini mlado stanovništvo (Wertheimer-Baletić, 2004).

Naseljenost županija u Hrvatskoj vrlo je neravnomjerna, s dominacijom Grada Zagreba. Jedina županija u kontinentalnom dijelu Hrvatske koja bilježi porast broja stanovnika u posljednjih 10 godina je Grad Zagreb, a u regiji Jadranske Hrvatske su to Istarska i Zadarska županija. Sve ostale županije imale su manje stanovnika nego 10 godina ranije.

Na sl. 7 možemo uočiti kako je na prostoru Požeško-slavonske županije broj stanovnika oscilirao do 1991. godine. Od tada do danas broj stanovnika je u kontinuiranom opadanju što je potaknuto prirodnom depopulacijom, ali i odlazanjem prije svega mladog, radno sposobnog stanovništva.

Sl. 7. Ukupno kretanje stanovništva Požeško-slavonske županije u razdoblju od 1857. – 2011. godine

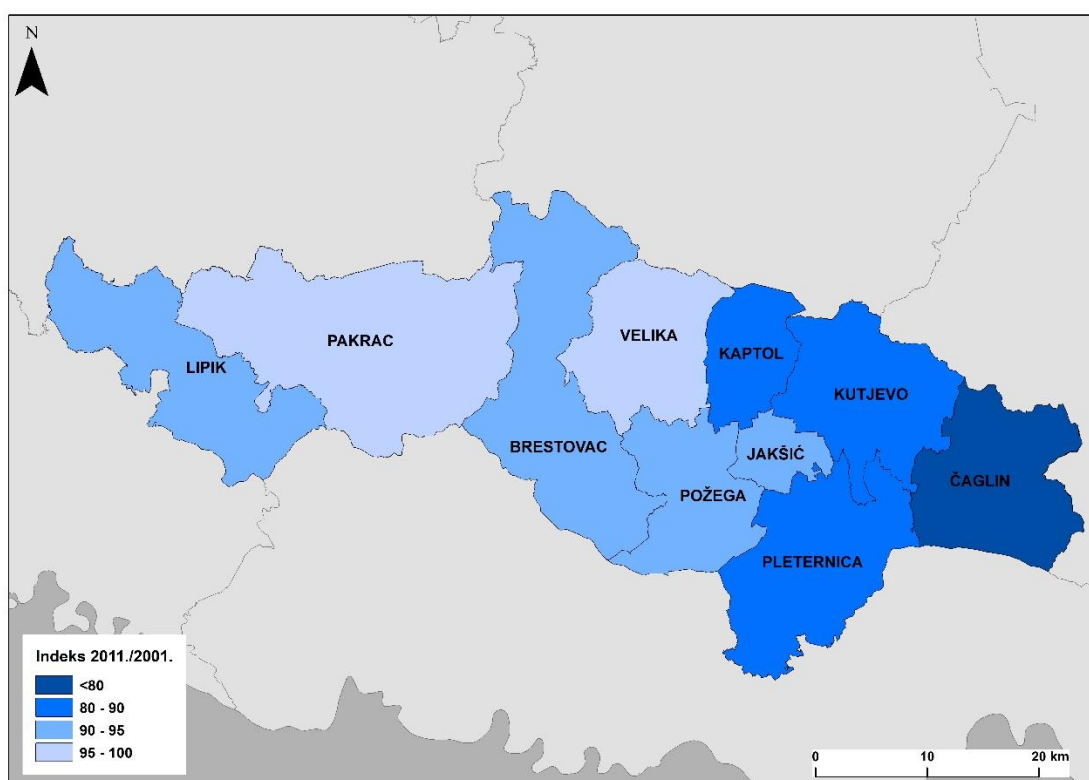
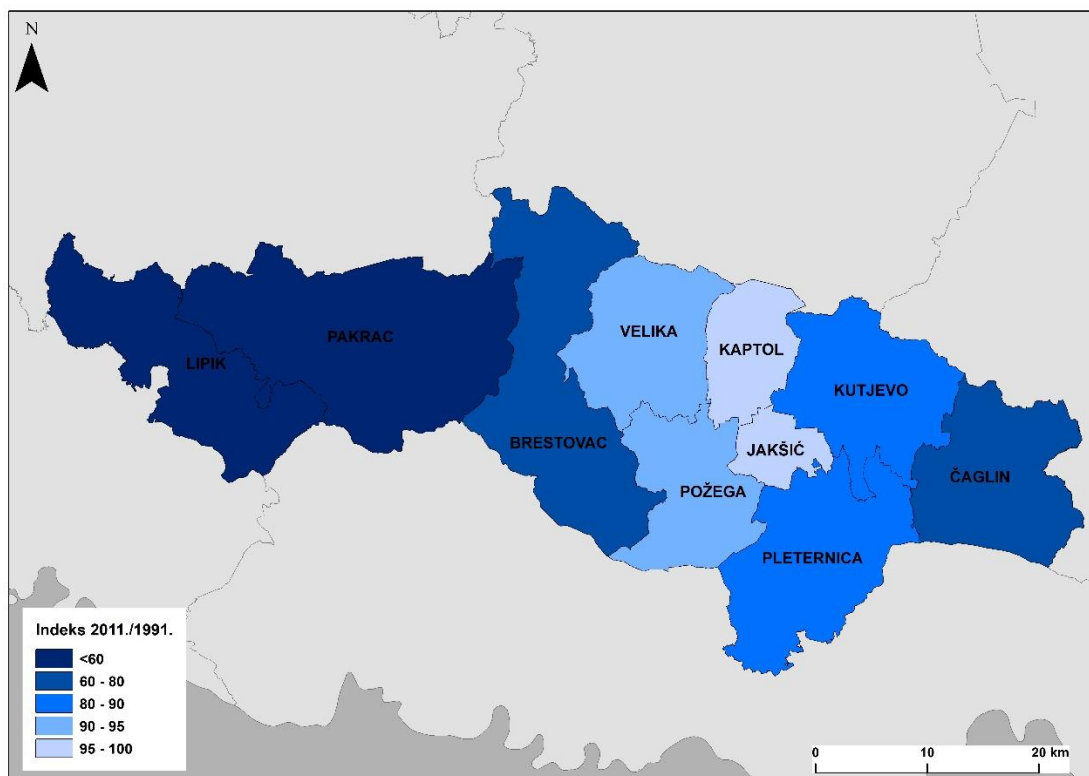
Izvor: izrađeno na temelju podataka Popisi stanovništva, kućanstava i stanova 1857. – 2001. i 2011. godine, DZS

Iako linearni trend prikazuje dinamiku pozitivnog kretanja, sa sigurnošću možemo reći kako demografska kretanja županije neće još vrlo dugo biti pozitivna bez poduzimanja potrebnih mjera na razini cijele države.

Usporedimo li promjenu broja stanovnika (sl. 8) posljednja tri popisa, utvrđujemo da izrazito smanjenje broja stanovnika imaju istočni i zapadni dio županije, najizraženije u upravnim gradovima Lipik i Pakrac te općini Čaglin. Razlog naglog smanjenja stanovništva u gradovima

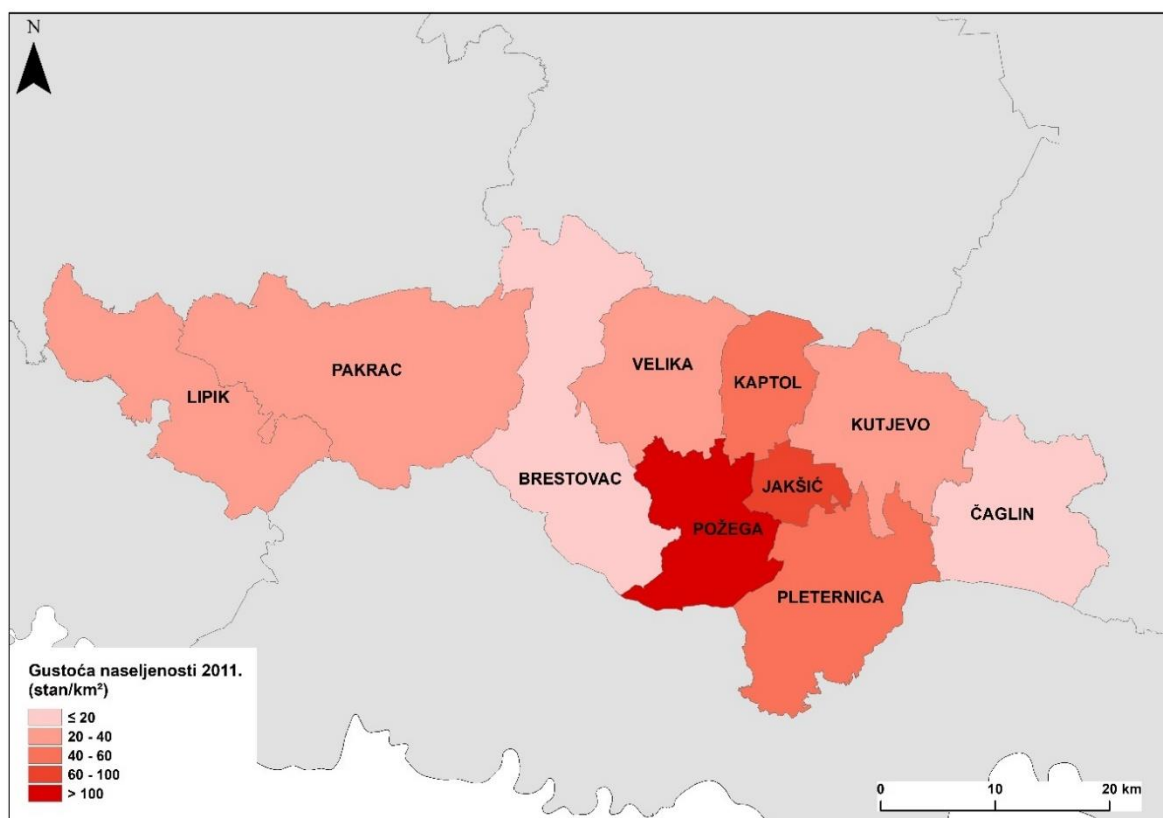
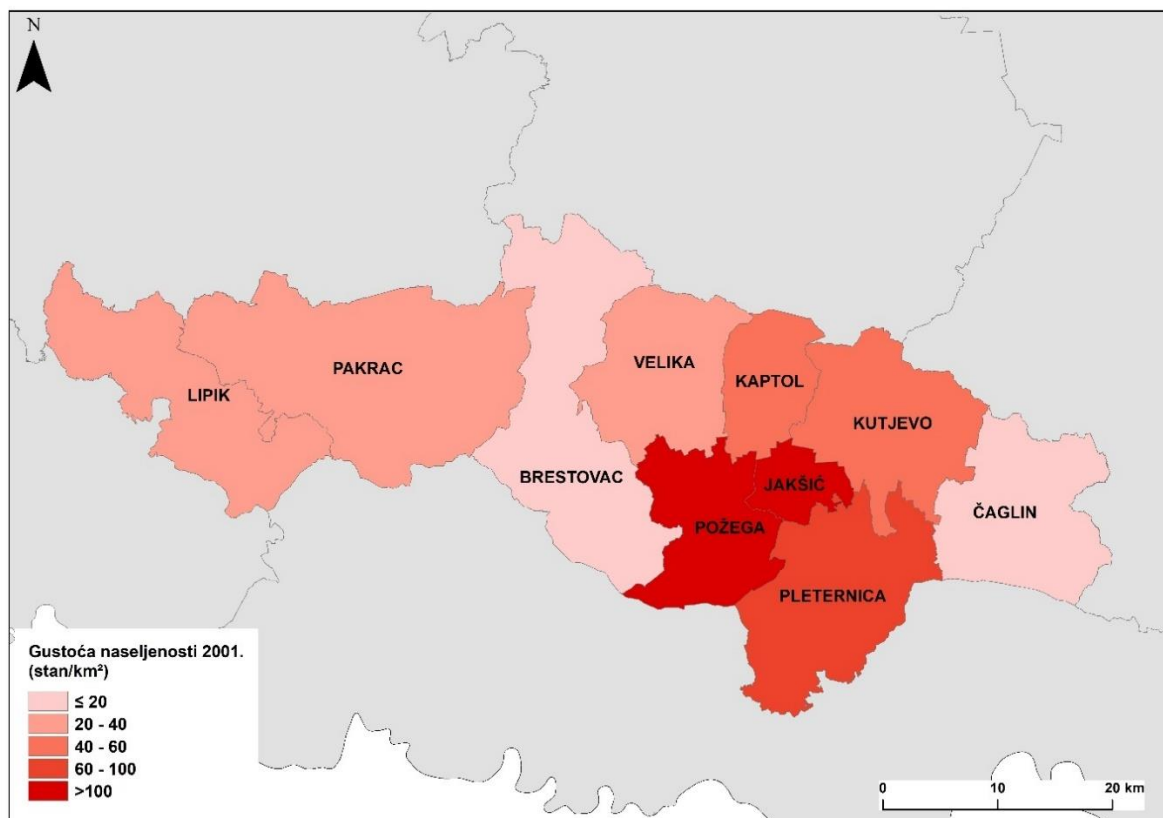
Pakrac i Lipik jest u tome što su se na tom području za vrijeme Domovinskog rata vodile ulične borbe jer su dijelove ovih naselja kontrolirale hrvatske snage, a druge dijelove snage neprijatelja. U središtu Pakraca i Lipika zaustavljene su neprijateljske snage u njihovom naumu da se probiju do Virovitice. Ipak, posljedice rata su bile velike što se može primijetiti i na promjeni broja stanovnika (Benković i Križan, 2016).

U posljednjem međupopisnom razdoblju Čaglin i dalje bilježi najnegativniju promjenu broja stanovnika. Iako svi upravni gradovi i općine bilježe smanjenje broja stanovnika, najpovoljnije je u okolici Grada Požege (posebno Općina Velika) te Grad Pakrac koji se postupno oporavlja od posljedica zbivanja prošlog stoljeća.

Sl. 8. Indeksi promjene broja stanovnika po upravnim gradovima i općinama Požeško-slavonske županije između 1991. i 2011. te 2001. i 2011. godine

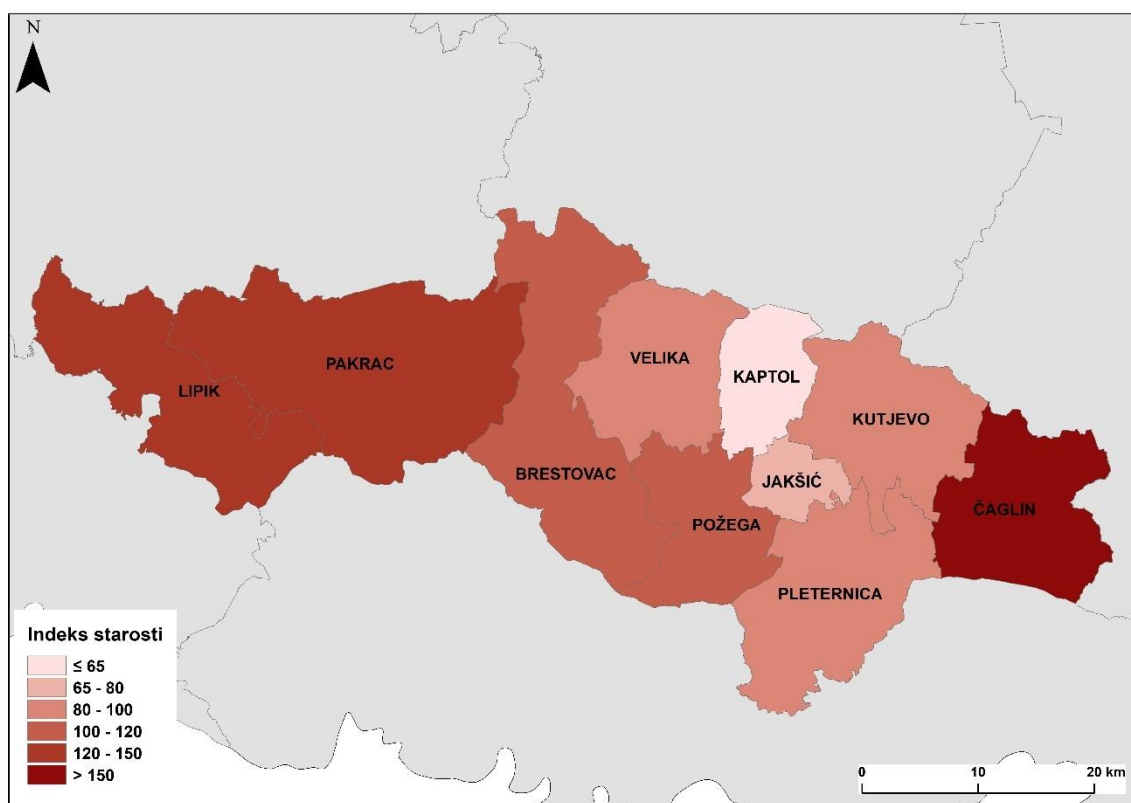
Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popisi stanovništva, kućanstava i stanova 1991., 2001. i 2011. godine, DZS

Sl. 9. Gustoća naseljenosti po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2001. i 2011. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popisi stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011. godine, DZS

Na sl. 9 evidentno je smanjenje gustoće naseljenosti u gotovo svim općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije. Najmanje smanjenje gustoće naseljenosti 2011. godine u odnosu na 2001. godinu imaju općine i upravni gradovi koji se nalaze u neposrednoj blizini Grada Požege koja kao urbani centar sa svim svojim funkcijama privlači stanovništvo. Na području županije prisutan je proces urbanizacije koji rezultira pojačanim rastom gradova (posebno Požege i Pleternice) i smanjivanjem broja stanovnika u seoskim područjima. Posljedica ovakvog procesa s obzirom na prirodnogeografska obilježja prostora županije i velik broj naselja s malim brojem stanovnika je mala prosječna gustoća naseljenosti kao i neravnomjeran raspored naseljenosti zbog čega se Požeško-slavonska županija svrstava u skupinu rijetko naseljenih županija Republike Hrvatske. Zbog sve intenzivnijeg urbanog jačanja i demografskog rasta Požege, paralelno se javlja sve intenzivnija deagrarizacija te zaostajanje ruralnih područja u općem razvitku županije. Prema nekim kriterijima, prestat će postojati većina naselja na području određenih općina i upravnih gradova, kao što je to primjer Općine Brestovac i Čaglin.

Sl. 10. Indeks starosti po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2011. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, DZS

Dobna struktura stanovništva jedan je od pokazatelja vitalnosti i potencijala stanovništva. Dobna struktura Požeško-slavonske županije ipak je povoljnija nego na razini cijele Republike Hrvatske, no svejedno je zahvaćena izazovom starenja stanovništva (sl. 10) kao i cijela država čije stanovništvo pripada skupini najstarijih nacija u Europi (41,7 godina). Prema popisu stanovništva iz 2011. godine indeks starenja na razini Hrvatske iznosi 115 dok na razini Požeško-slavonske županije iznosi 99,5, ali je 2001. godine iznosio 81,05. Najveći indeks starosti ima Općina Čaglin (157) te upravni gradovi Lipik i Pakrac. Nešto bolje stanje je samo u središnjem dijelu županije. Sve županije 2011. godine imaju obilježje duboke starosti ili vrlo duboke starosti prema tipizaciji Ive Nejašmića (2005).

Tab. 2. Tipizacija ostarjelosti stanovništva po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2001. i 2011. godine

Grad/Općina	2011.			2011.		2001. Obilježje
	Udio (%)		Bodovi	Stupanj ostarjelosti		
	Mladih (0 -19)	Starih (60+)		Tip	Obilježje	
Kutjevo	25,1	20,8	73,0	3	starost	starost
Lipik	21,5	28,1	63,5	5	vrlo duboka starost	duboka starost
Pakrac	21,3	27,8	63,5	5	vrlo duboka starost	vrlo duboka starost
Pleternica	26,3	22,9	73,5	3	starost	starost
Požega	22,8	23,0	70,0	4	duboka starost	starost
Brestovac	22,9	26,1	67,0	4	duboka starost	duboka starost
Čaglin	19,2	30,3	58,5	5	vrlo duboka starost	vrlo duboka starost
Jakšić	25,5	19,7	76,0	3	starost	starost
Kaptol	28,7	17,5	81,0	3	starost	starost
Velika	26,7	21,7	75,0	3	starost	starost
Požeško-slavonska županija	23,8	23,6	70,5	4	duboka starost	starost

Izvor: izrađeno na temelju podataka Popisi stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011. godine, DZS

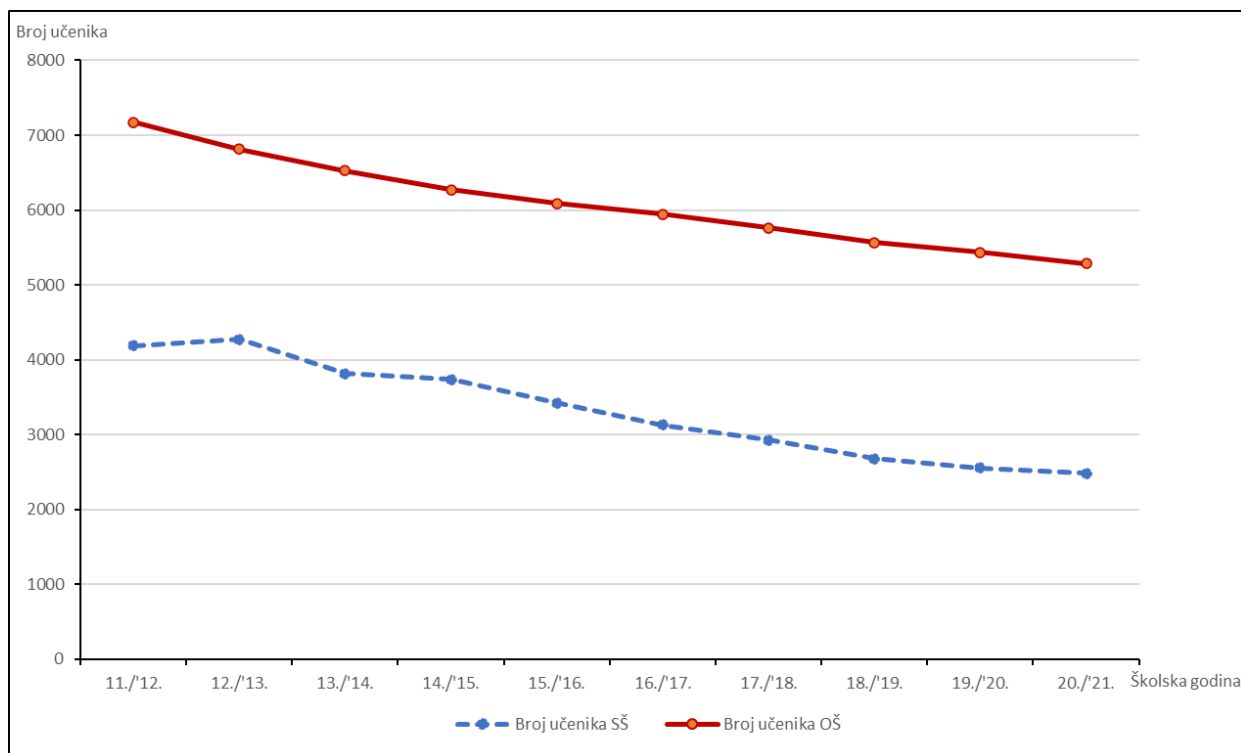
Ukoliko proces starenja stanovništva analiziramo na razini jedinica lokalne samouprave (tab. 2), dobijemo nešto detaljniju sliku nego na regionalnoj razini. Neke općine/upravni gradovi u Požeško-slavonskoj županiji još uvijek pripadaju tipu 3. kategorije, što znači da je stanovništvo ušlo u fazu starosti. No, to je vrlo dobar pokazatelj jer podrazumijeva da u tim općinama/upravnim gradovima udio mladog nadmašuje udio starog stanovništva, ali je emigracija i dalje prisutna. To su općine Jakšić, Kaptol i Velika koje se nalaze u neposrednoj blizini urbanog centra Požege, ali i na dodiru Virovitičko-podravske županije i u blizini Grada Orahovice. Imaju i tranzitno značenje zbog prometnih tokova iz Virovitičko-podravske županije prema Brodsko-posavskoj županiji te Bosni i Hercegovini. Gradovi Pleternica i

Kutjevo također imaju veći broj rođenih od broja umrlih što može biti rezultat ulaganja u infrastrukturu tih dvaju gradova kao privlačnog faktora za zadržavanje postojećeg stanovništva, a u manjoj mjeri i poticanje doseljavanja novog fertilnog stanovništva.

Pleternica je kroz posljednjih 10 godina dobila izdvojene lokacije srednjih škola iz Požege i na taj način osigurala zadržavanje učenika. Osim toga, provodi brojne projekte sufinancirane od strane EU kao što je izgradnja nove tržnice, reciklažnog dvorišta, novi dječji vrtić, razvoj vodokomunalne infrastrukture itd. Grad Kutjevo prati Pleternicu te isto kroz razne projekte pokušava privući stanovništvo. Zabrinjavajući podaci su za općinu Čaglin te upravne gradove Lipik i Pakrac koje obilježava vrlo duboka starost uz prisutnu depopulaciju. U odnosu na 2001. godinu sva naselja su zadržala isti tip ili su poprimila negativnije obilježje, a na razini cijele županije podaci utvrđuju kako je iz tipa 3 županija prešla u tip 4 (duboku starost) te je prosječna starost 40,9 godina.

2.3. Promjena broja učenika

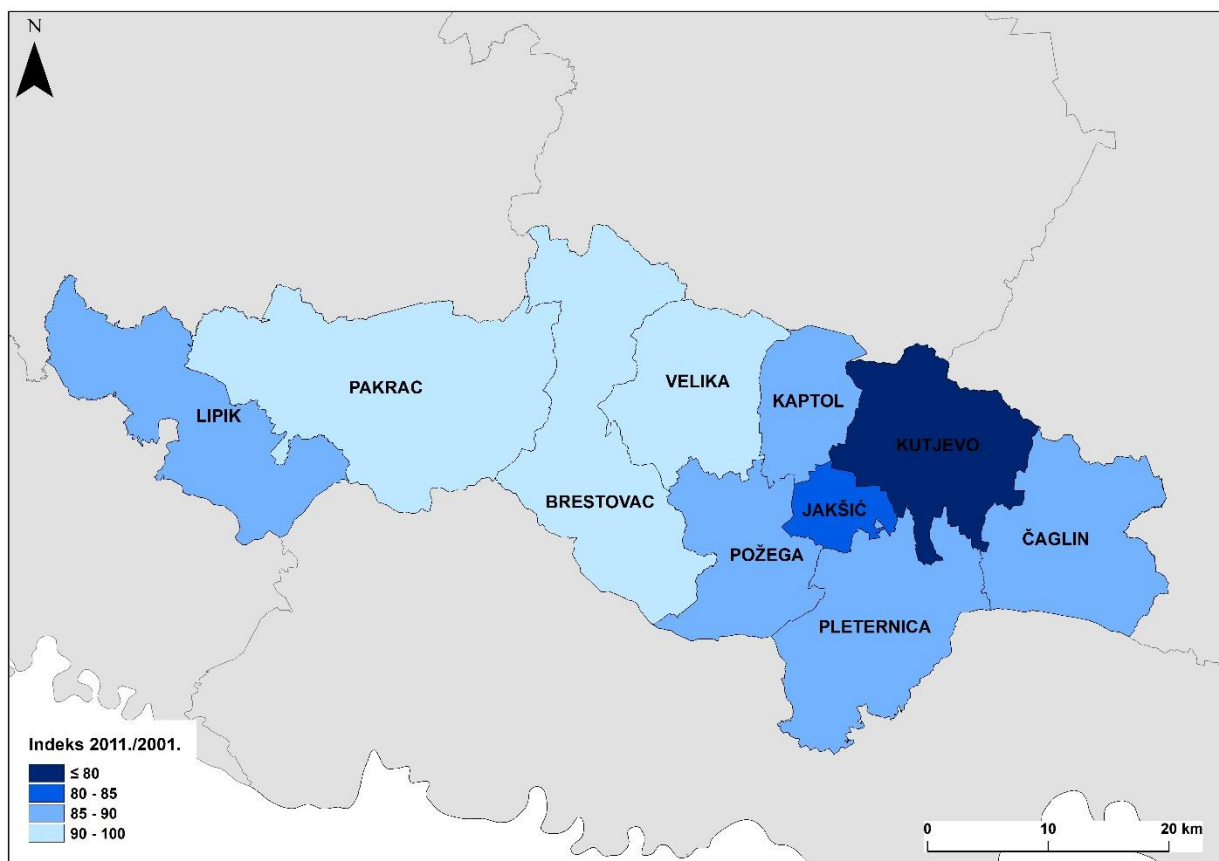
Sukladno analiziranim demografskim obilježjima Požeško-slavonske županije, analizirat ćemo promjenu i kretanje broja učenika iste. U nastavku ćemo utvrditi ukupno kretanje broja učenika osnovnih i srednjih škola u Požeško-slavonskoj županiji u razdoblju od 2011./2012. do 2020./2021. školske godine, a potom slijede indeks promjene broja učenika po općinama/upravnim gradovima 2011. i 2001. godine te indeks promjene broja učenika osnovnih škola po upisnim područjima 2020. i 2013. godine.

Sl. 11. Kretanje broja učenika osnovnih i srednjih škola Požeško-slavonske županije u razdoblju od 2011./2012. do 2020./2021. školske godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

Prema podacima Ministarstva znanosti i obrazovanja, broj učenika je u kontinuiranom opadanju na razini cijele Hrvatske. U Požeško-slavonskoj županiji 2011./2012. školske godine bilo je 11 363 učenika (4191 osnovne i 7172 učenika srednje škole), a 2020./2021. školske godine taj broj iznosi 7766 (od čega je 2483 osnovne i 5283 učenika srednje škole). Time dobivamo podatak da se u ovom kratkom razdoblju ukupan broj učenika smanjio za 31,7%! To je gotovo trećina učenika manje nego prije 10 godina. Ukoliko se ovakvi trendovi nastave postavlja se pitanje održivosti obrazovne funkcije u uvjetima izrazite depopulacije i gubitka velikog broja učenika.

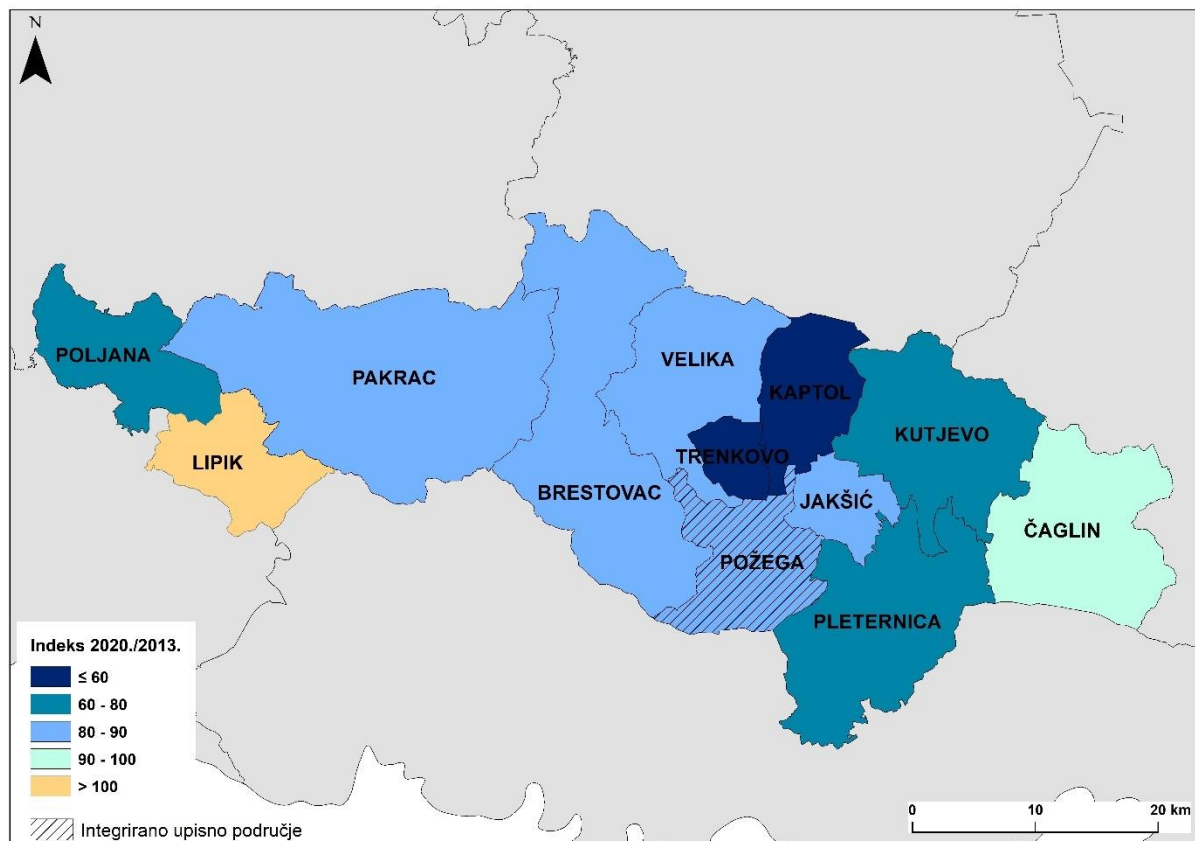
Sl. 12. Indeks promjene ukupnog broja učenika po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2001. i 2011. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011. godine, DZS

Niti jedna općina ili upravni grad nije zabilježio porast broja učenika u razdoblju od 2001. do 2011. godine (sl. 12). Najpovoljniju situaciju imaju Općine Brestovac i Velika te Grad Pakrac. Razlog tomu je što su ovdje uračunati i učenici srednjih škola koji na školovanje odlaze u susjedne općine/gradove, ali se vode u mjestu prebivališta. U najnezahvalnijoj situaciji je Grad Kutjevo kojemu indeks promjene broja učenika iznosi 74,9, odnosno ima 25,1 % manje učenika 2011. nego što je imao 2001. godine.

Kada je riječ o promjeni broja učenika osnovnih škola po upisnim područjima za razdoblje 2013./2014. do 2020./2021. školske godine, dobijemo podatak da upisno područje Lipik bilježi porast broja učenika osnovnih škola i to za 5,5 %. To je jedini pozitivan primjer ove županije u novije vrijeme (sl. 13). Općina Čaglin koja je posljednja tri popisa stanovništva bila pri vrhu liste najugroženijih, te popisom 2011. godine imala najveći indeks starosti, u razdoblju od

2013./2014. do 2020./2021. školske godine njeno upisno područje bilježi najmanji gubitak broja učenika u županiji (9,3 %), izuzev upisnog područja Lipika koji bilježi porast. U najlošijoj situaciji su upisna područja Trenkovo i Kaptol koja su u navedenom razdoblju izgubila više od 40 % učenika osnovnih škola!

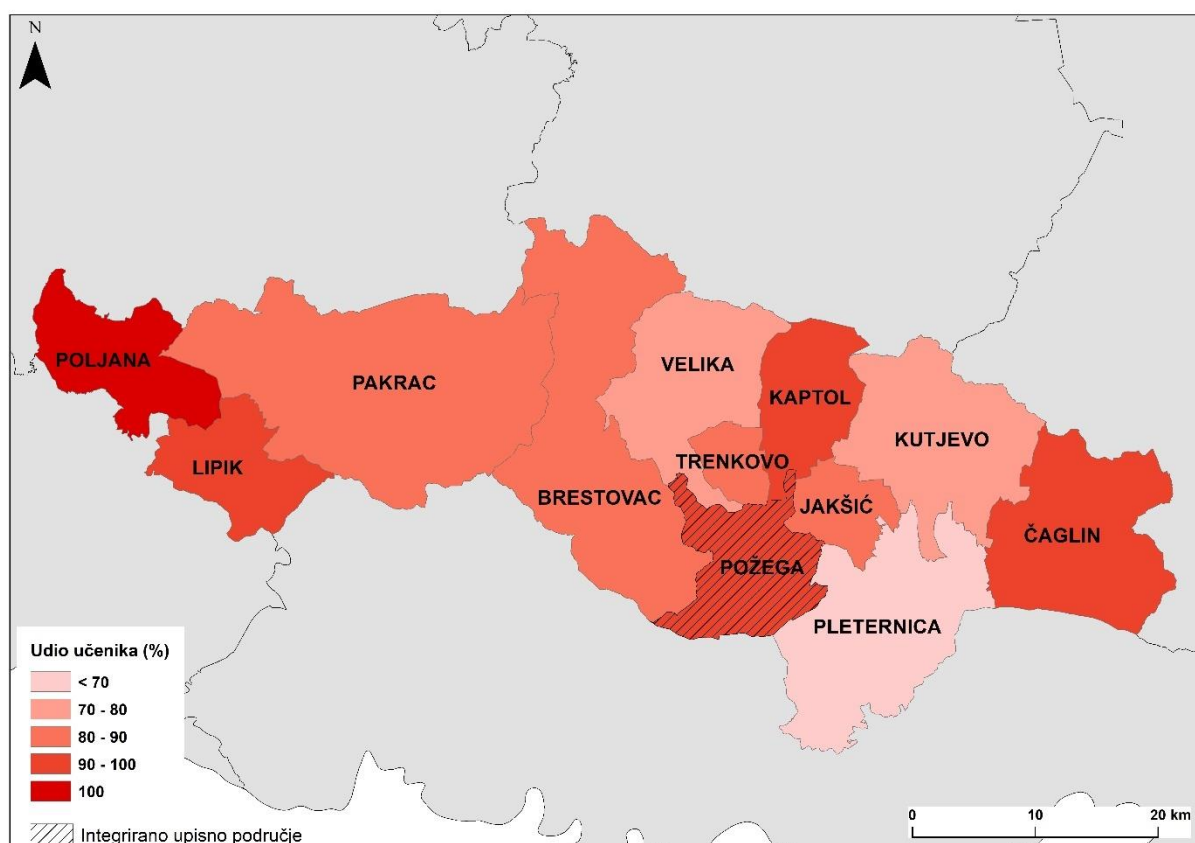

Sl. 13. Indeks promjene broja učenika osnovne škole po upisnim područjima Požeško-slavonske županije 2013. i 2020. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

Posebnu pozornosti trebamo posvetiti područnim školama koje 2020./2021. školske godine polazi 9,3 % učenika županije, a 2013./2014. je taj udio iznosio 9,7 %. Na sl. 14 možemo vidjeti kako je u svim upisnim područjima udio učenika u matičnim školama veći od 70 %, izuzev upisnog područja Pleternica koja u svom upisnom području ima 12 područnih škola. Upisno područje Poljana ima udio učenika u matičnim školama 100 % iz razloga što na tom području više ne postoji niti jedna područna škola jer je jedina koju je imala, Područna škola Antunovac, zatvorena prije više od osam godina. Iako se na razini županije udio učenika u matičnim školama nije puno promijenio kroz posljednjih sedam godina, ističe se nekoliko

kriznih područja u kojima je taj udio bliži 100 nego 90 %. Tako upisna područja Lipik, Požega, Čaglin i Kaptol bilježe vrlo visoke udjele učenika u matičnim školama. Upisno područje Lipik ima samo jednu područnu školu u koju je 2020./2021. školske godine upisano svega četvero učenika. Upisno područje Požega ima dvije područne škole, ali jedna od njih, Područna škola Vidovci, ima upisano samo dvoje učenika. Iako upisno područje Čaglin ima tri područne škole, niti jedna nema više od sedam učenika.

Sl. 14. Udio učenika u matičnim osnovnim školama po upisnim područjima Požeško-slavonske županije 2020./2021. školske godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

Ako usporedimo broj učenika prvih razreda osnovne škole 2015. godine i projekciju za 2025. godinu, možemo utvrditi u kolikoj mjeri zapravo Požeško-slavonska županija gubi školsku populaciju (tab. 3). Projekcija učenika koji bi trebali krenuti u prvi razred osnovne škole dobivena je tako što se broju rođenih po naseljima upisnih područja 2018. godine dodalo +7 te se dobio okvirni broj djece koja bi trebala krenuti u prvi razred osnovne škole, ali pod pretpostavkom da neće ulogu odigrati neki vanjski čimbenici.

Tab. 3. Broj učenika prvih razreda osnovne škole po upisnim područjima Požeško-slavonske županije 2015./2016., 2020./2021. te projekcija za 2025./2026. školsku godinu

Upisno područje	2015./2016.	2020./2021.	2025./2026.
Brestovac	37	38	24
Čaglin	19	18	17
Jakšić	53	35	43
Kaptol	25	26	24
Kutjevo	60	34	38
Lipik	38	30	28
Pakrac	83	59	73
Pleternica	132	85	74
Poljana	12	13	18
Požega	235	203	197
Trenkovo	25	16	31
Velika	52	31	33
UKUPNO	771	588	600

Izvor: izrađeno na temelju podataka Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

Na razini cijele županije evidentno je smanjenje broja učenika koji bi trebali krenuti u prvi razred osnovne škole što nam samim time potvrđuje da će se posljedice negativnih demografskih kretanja osjetiti i u budućnosti. Više od 100 učenika za prvi razred će imati samo upisno područje Požege koje bilježi najveći broj stanovnika. Kao posljedica izumiranja ruralnih naselja i sve većeg jačanja urbanih centara poput Požege, ostala naselja će biti još pogođenija takvim demografskim prilikama te zbog izraženih migracija selo-grad ili stalnih preseljenja u gradove što postaje sve popularnije posebno među mlađim stanovništvom, jedino će upisno područje Požege bilježiti nešto stabilniju demografsku sliku.

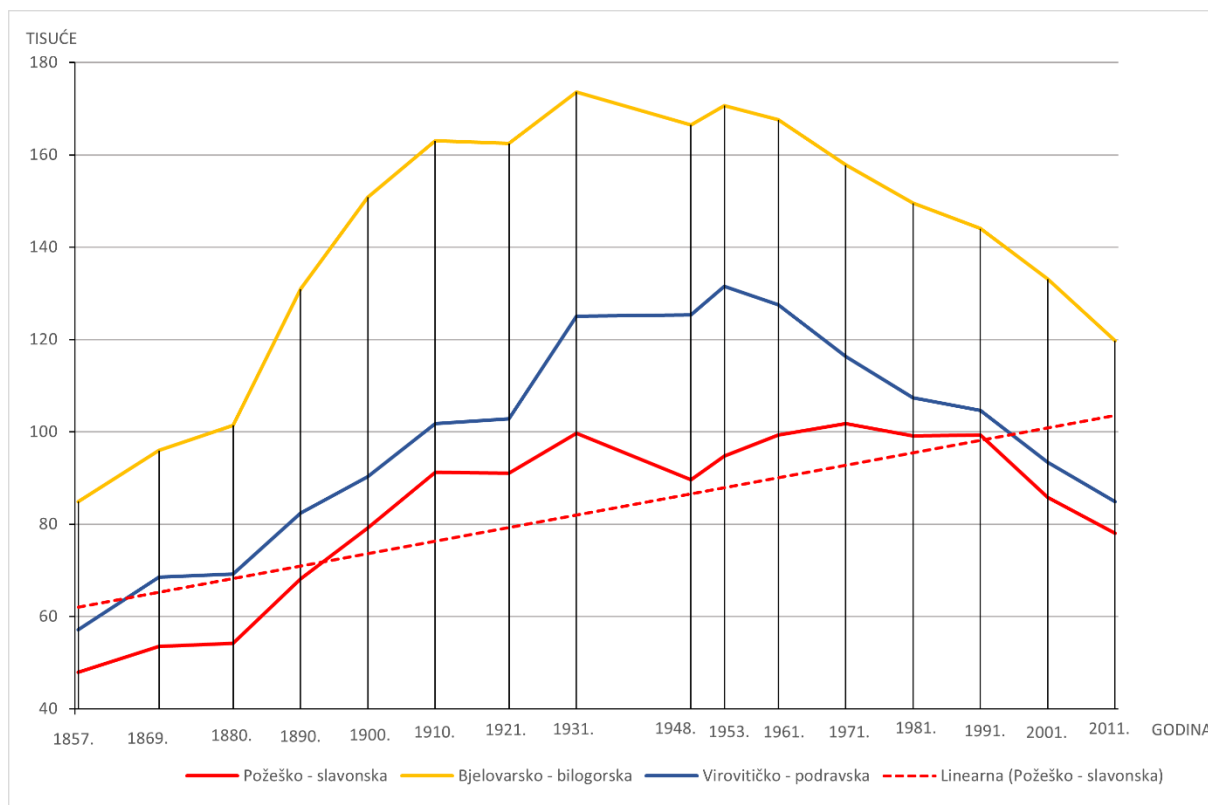
Upisna područja Poljana i Čaglin će i u 2025., kao što su i 2015.godine, bilježiti manje od 20 učenika koji upisuju prvi razred osnovne škole iako upisno područje Poljana bilježi trend porasta broja učenika prvog razreda. Upisna područja Jakšić, Kutjevo, Pakrac, Trenkovo i Velika obilježava pad broja učenika prvih razreda 2020./2021. u odnosu na 2015./2016. školsku godinu, ali porast broja istih 2025./2026. u odnosu na 2020./2021. školsku godinu prema izrađenoj projekciji. Najviše se ističu upisna područja Jakšić, Pakrac i Trenkovo gdje bi broj učenika prvih razreda osnovne škole prema projekciji bio značajno u porastu, no svakako moramo uzeti u obzir da je to bez utjecaja vanjskih čimbenika kao što je preseljenje obitelji. S druge strane, upisna područja Požege i Pleternica bilježe smanjenje broja učenika prvih razreda osnovne škole što se posebno ističe 2020./2021. u odnosu na 2015./2016. školsku godinu, nakon

koje bi smanjenje broja učenika prvih razreda osnovne škole i dalje bilo prisutno, ali u sporijem tempu. Sve manjim brojem učenika dovodi se u pitanje 'opstanak' pojedinih škola te možemo zaključiti da demografska kretanja imaju značajne posljedice za promjenu broja učenika te samim time i održivost obrazovne funkcije.

3. KOMPARATIVNA ANALIZA

Kao što je navedeno u uvodnom dijelu, u ovom radu će se s dobivenim rezultatima za Požeško-slavonsku županiju usporediti neki od rezultata s dvije susjedne županije, Bjelovarsko-bilogorskom i Virovitičko-podravskom. Razlog odabira tih dviju županija leži u nekim geografskim sličnostima koje dijele.

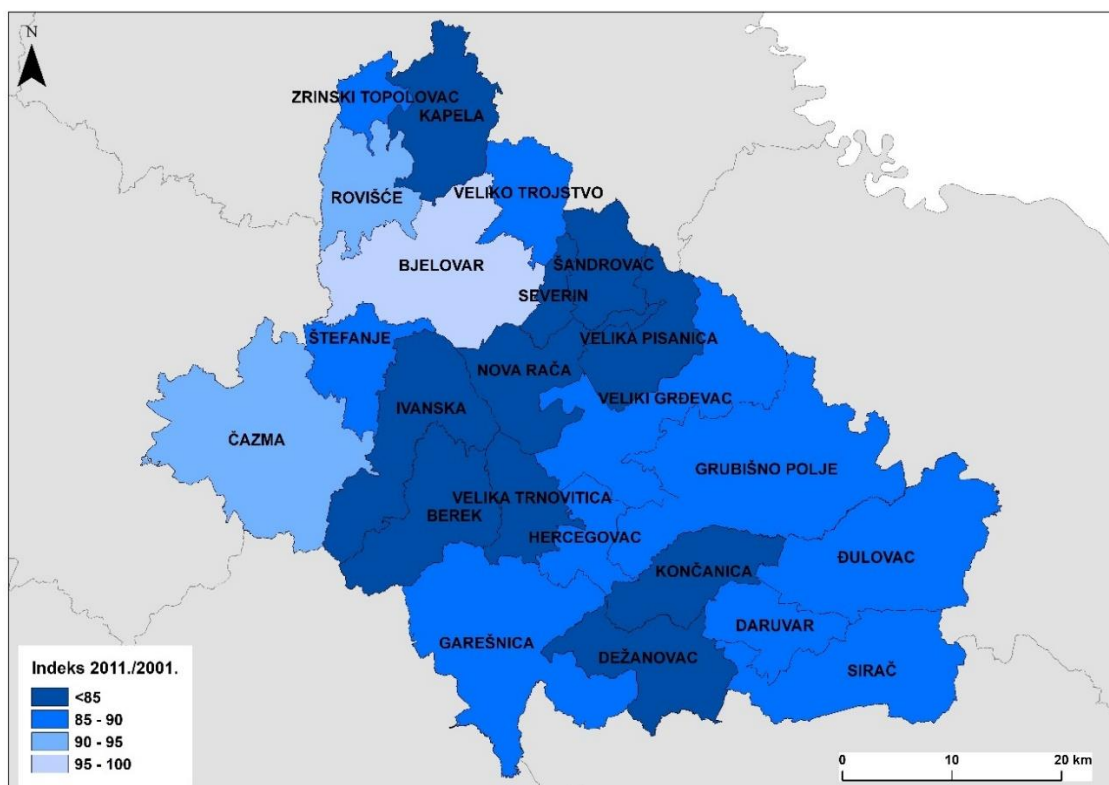
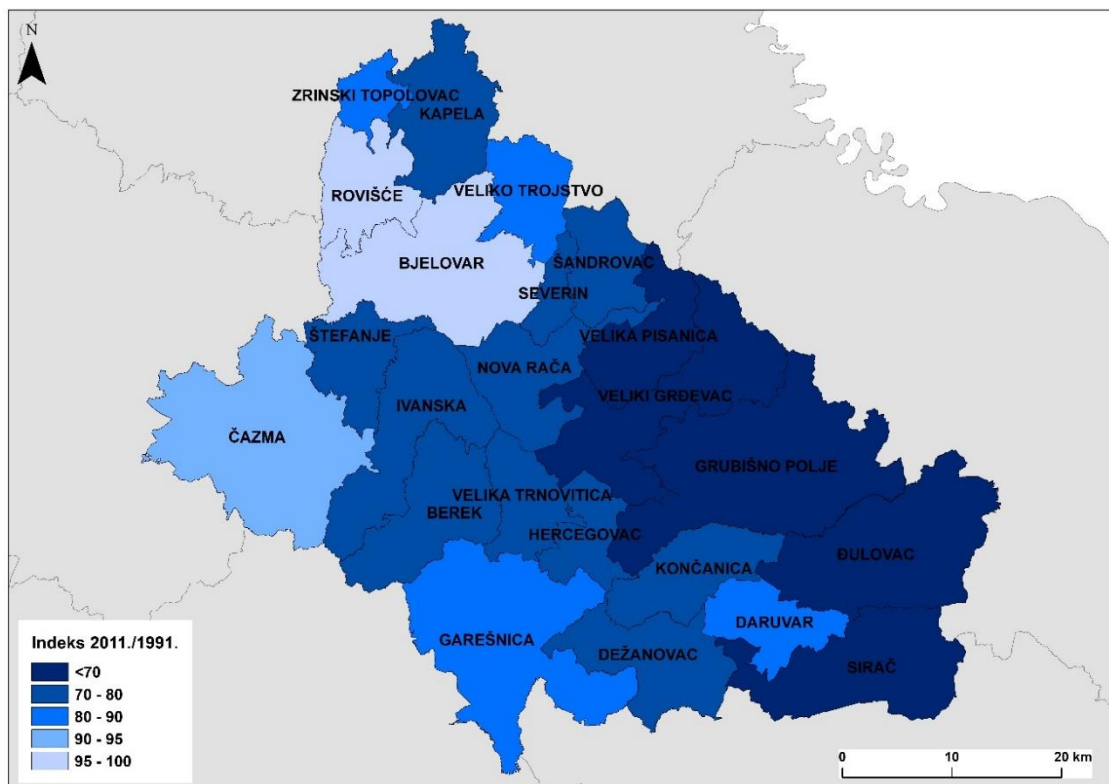
Obje županije, kao i Požeško-slavonska pa čak i cijela Hrvatska, bilježe negativne demografske procese posljednja tri međupopisna razdoblja. Ako pogledamo sl. 15 možemo potvrditi sličnost kretanja ukupnog broja stanovnika svih triju županija. Sve županije do 1931. godine bilježe kontinuirani porast broja stanovnika, nakon čega Bjelovarsko-bilogorska i Požeško-slavonska bilježe nagli pad kao rezultat brojnih vanjskih čimbenika (političkih, socijalnih, zdravstvenih, gospodarskih). Nakon toga do 1953. godine Virovitičko-podravska i Bjelovarsko-bilogorska bilježe nagli porast broja stanovnika nakon čega ponovno slijedi kontinuirani pad koji traje do danas. Jedino je u Požeško-slavonskoj županiji taj trend oscilirao do 1991. godine nakon koje i ona počinje naglo i kontinuirano gubiti broj stanovnika. Uočena tendencija pada broja stanovnika posljedica je primarno gospodarskog zaostajanja područja i smanjenja njegove atraktivnosti za življenje i poslovanje, te emigracijskih procesa prema ostalim gradovima/županijama, ali i prema inozemstvu. Posljedica je negativne prirodne promjene, kao i ljudskih gubitaka prouzrokovanih Domovinskim ratom.

Sl. 15. Ukupno kretanje stanovništva Bjelovarsko-bilogorske, Virovitičko-podravske i Požeško-slavonske županije u razdoblju od 1857. do 2011. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1857. – 2001. i 2011. godine, DZS

Pogledamo li svaku županiju zasebno (sl. 16 i sl. 17) možemo utvrditi kako obje kao i Požeško-slavonska nemaju pozitivnih pokazatelja u promjeni broja stanovnika. To možemo promatrati kao posljedicu sve izraženijeg preseljavanja stanovništva prema većim makroregionalnim centrima (Osijek, Zagreb), vanjske emigracije te većeg broja umrlih nad rođenima. U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji jedino Grad Bjelovar i Općina Rovišće imaju pozitivnije pokazatelje te 2011. godine imaju skoro jednak broj stanovnika kao što su imale i 1991. godine. Isto se ne može reći i za sjeveroistok županije uz granicu sa Virovitičko-podravskom županijom koji pokazuje najnegativnije demografske trendove. Zanimljivo je to što u istom razdoblju Općina Voćin na južnom dijelu Virovitičko-podravske županije, na dodiru sa općinama Sirač i Đulovac iz Bjelovarsko-bilogorske županije također bilježi izrazito negativnu promjenu broja stanovnika. Možemo reći kako je cijeli taj pojas zahvaćen negativnim demografskim prilikama što se u konačnici očituje i u broju učenika.

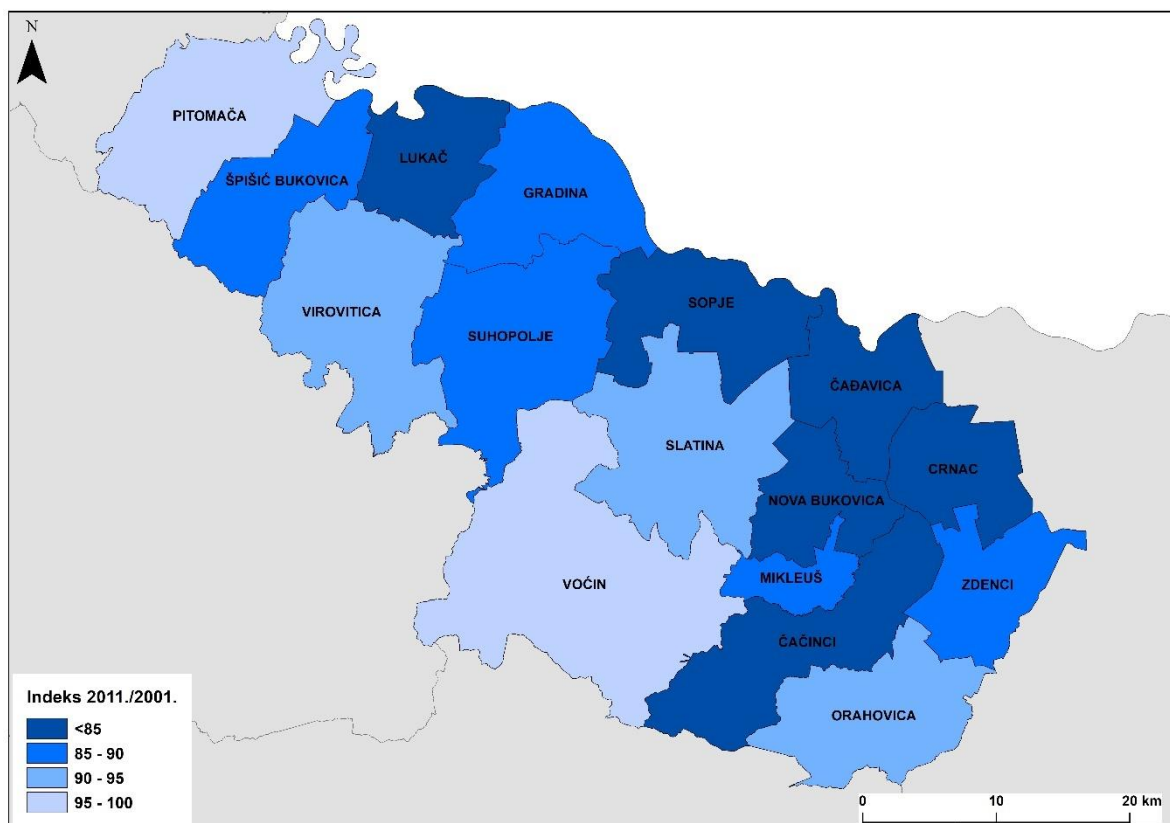
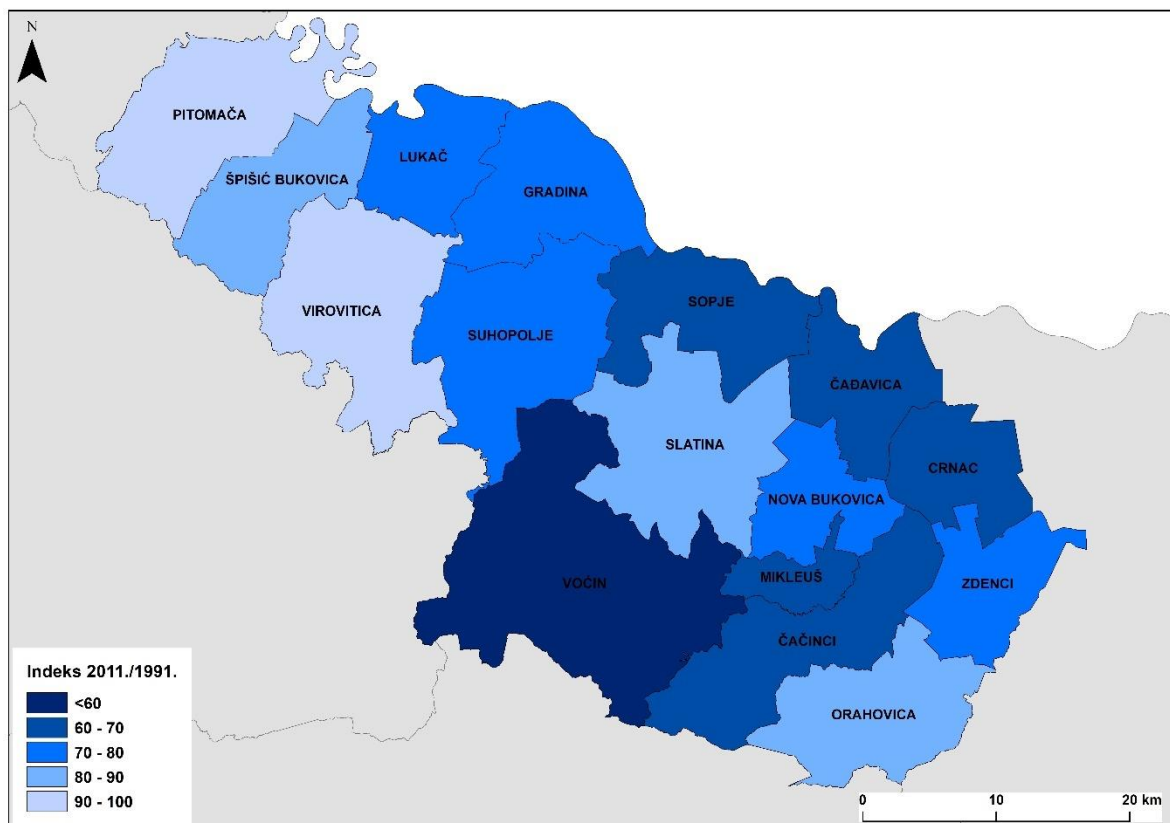

Sl. 16. Indeks promjene broja stanovnika po općinama i upravnim gradovima Bjelovarsko-bilogorske županije 1991., 2001. i 2011. godine
 Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991., 2001. i 2011. godine, DZS

Prema popisima stanovništva 2001. i 2011. godine, prosječna gustoća naseljenosti Bjelovarsko-bilogorske županije znatno je niža od prosjeka Republike Hrvatske te je 2001. godine iznosila ~ 50 stan/km², a 2011. godine 45,4 stan/km². Stanovništvo je unutar županije vrlo neravnomjerno raspoređeno što je jednim dijelom rezultat prirodnih obilježja i društveno-povijesnih okolnosti, a najvećim dijelom je ipak negativna posljedica prostornoplanerski neusmjeravanog procesa urbane tranzicije. Prema popisu stanovništva 2001. godine, na području Bjelovarsko-bilogorske županije živi 3 % ukupnog stanovništva Hrvatske što ju čini 13. županijom po veličini. Udio stanovništva u ukupnom stanovništvu Hrvatske smanjuje se već posljednjih 50-tak godina. Na takav je tijekom demografskih kretanja najveći utjecaj imao proces urbane tranzicije iz čega su proizašle promjene brojnih činitelja (društvenih, gospodarskih, kulturnih, obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih i mnogih drugih). Bjelovarsko-bilogorska županija danas je područje velikog broja malih naselja i disperzne naseljenosti što otežava uređenju prostora, prije svega izgradnji prometnica, vodovoda, kanalizacije...

Da je u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji proces urbanizacije još prilično izražen možemo vidjeti prema promjeni broja stanovnika (sl. 16) koji ukazuju na to kako je u najpovoljnijem položaju upravo područje Grada Bjelovara dok ukupno stanovništvo županije bilježi smanjenje broja stanovnika. Stagnacija broja stanovnika Grada Bjelovara nije posljedica prirodnog prirasta, već preseljavanja iz sela u gradove čime daljnje jačanje procesa urbanizacije pojačava već postojeće probleme u ruralnim krajevima (depopulacija, deagrarizacija...). Tek nešto manje od polovine stanovništva Grada Bjelovara živi u istom naselju od rođenja, dok na doseljeno stanovništvo otpada preko 40 %. U udjelu doseljenog stanovništva najveći udio imaju doseljenici iz Hrvatske (75 %), od kojeg 40 % čine doseljenici unutar Bjelovarsko-bilogorske županije, samo iz drugog naselja.

Virovitičko-podravska županija je prema popisu 2011. godine imala gustoću naseljenosti 42 stan./km² što ju, kao i Bjelovarsko-bilogorsku, svrstava u skupinu rjeđe naseljenih županija u Republici Hrvatskoj. Površinom najveća općina Voćin ujedno ima i najmanju gustoću naseljenosti što je karakteristika za pretežito brdska područja. Najveći broj stanovnika kao i najveću gustoću naseljenosti ima područje Grada Virovitice koju slijedi područje Grada Slatine. Općina s najmanje stanovnika je Crnac. Udio stanovništva Virovitičko-podravske županije u ukupnom stanovništvu iznosi manje od 2 %. Usporedimo li ju sa ostalima, ona je treća županija s najmanjim brojem stanovnika nakon Ličko-senjske i Požeško-slavonske.

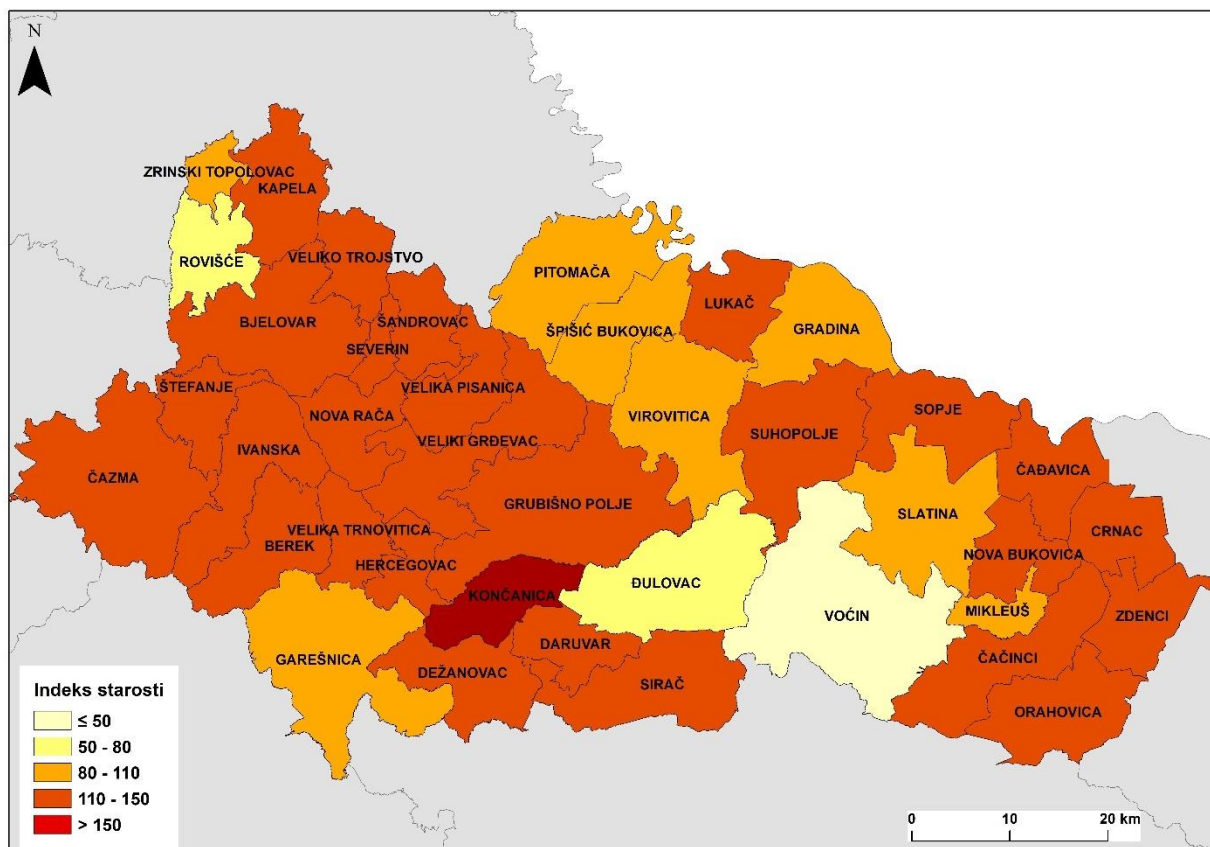

Sl. 17. Indeks promjene broja stanovnika po općinama i upravnim gradovima Virovitičko-podravske županije 1991., 2001. i 2011. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991., 2001. i 2011. godine, DZS

U Virovitičko-podravskoj županiji u posljednjem međupopisnom razdoblju Općina Voćin ima najbolje pokazatelje što iznenađuje usporedimo li ih sa onima 2011./1991. godine. Takav gubitak stanovništva u razdoblju od 1991. do 2001. posljedica je ratnih razaranja. Ipak, uzroke za sve bolju demografsku sliku općine (najmanja prosječna starost u Hrvatskoj! ~ 33) treba potražiti u naseljavanju ovog područja stanovništvom s Kosova koje tradicionalno ima veći broj članova obitelji.

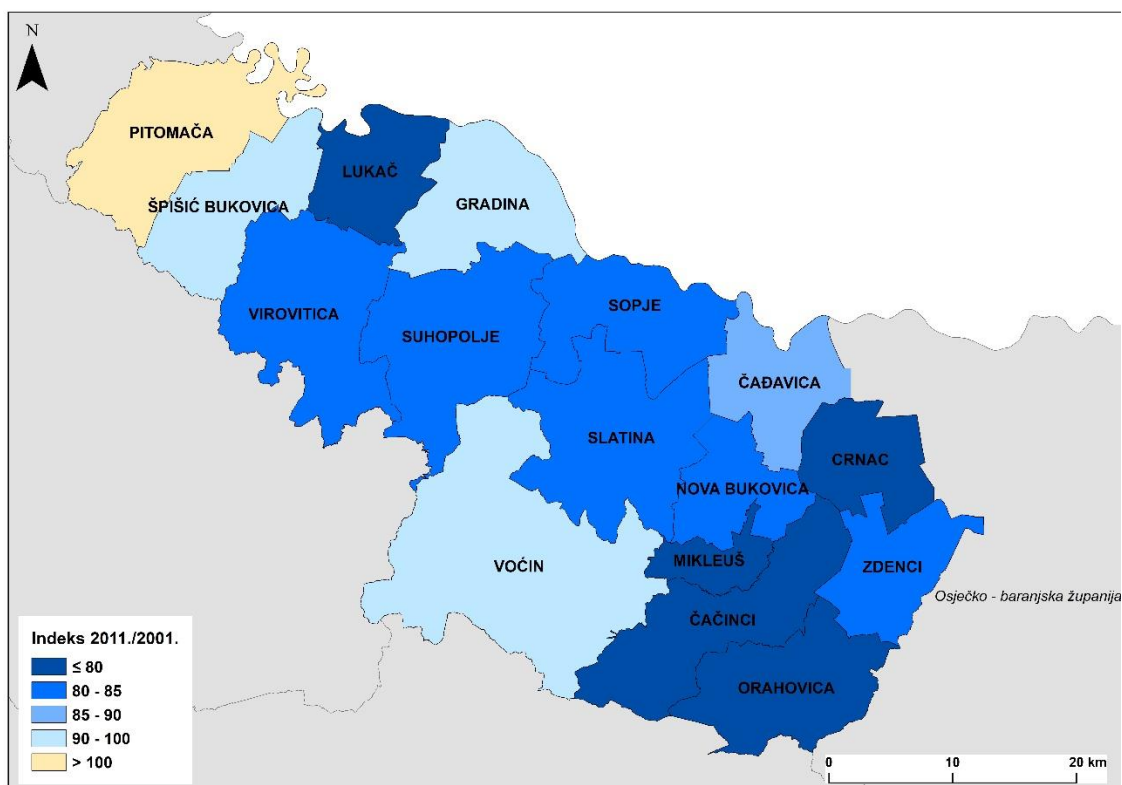
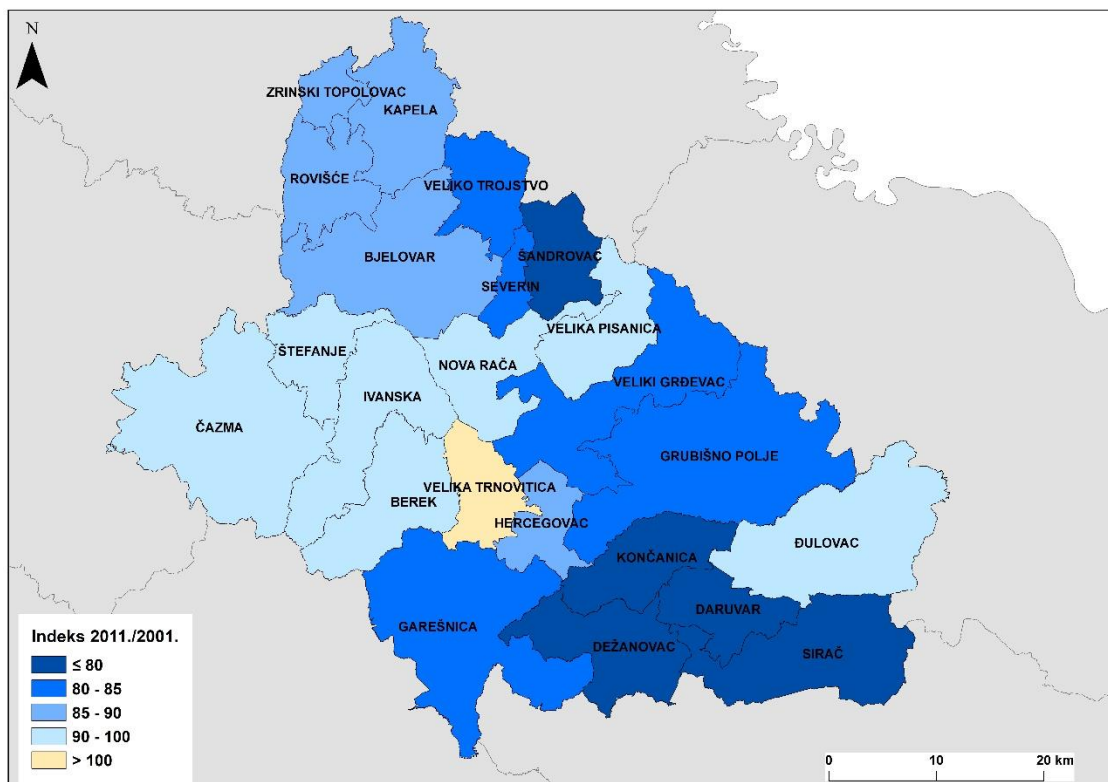
Najveća koncentracija stanovnika Virovitičko-podravske županije nalazi se u području Gradova Virovitice i Slatine te Općine Pitomača. Dok je najrjeđe naseljena Općina Voćin ujedno i najveća površinom (295,8 km²), najmanja Općina Mikleuš ima površinu svega 35,3 km². Ovakav neravnomjeran razmještaj stanovništva uzrokuje velike razlike u razvijenosti i kvaliteti života između gradova i općina, a samim time otežava daljnja ulaganja u infrastrukturu. I ovu županiju obilježavaju intenzivne migracije selo-grad čiji su *push* faktori sve manja atraktivnost ruralnih područja kao mjesta za življenje što je posljedica neadekvatne poljoprivredne politike i propadanja sve više poljoprivrednih gospodarstava.

Sl. 18. Indeks starosti po općinama i upravnim gradovima Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravske županije 2011. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, DZS

Uz Općinu Voćin, općine Đulovac i Rovišće bilježe najpovoljniji (za ove prilike) indeks starosti (sl. 18). Ako uzmemo u obzir cijele županije, veći udio starog stanovništva ima Bjelovarsko-bilogorska županija što može biti rezultat odlaska mladih u bliži makroregionalni centar Zagreb, te napuštanje Hrvatske u potrazi za poslom iz svih triju županija. Općina Končanica ima najveći indeks starosti od svih općina i upravnih gradova u sve tri županije, a ono iznosi 165, što znači da je omjer starijih od 60 godina i mlađih od 19 godina 165:100. U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji je broj umrlih kontinuirano veći od broja rođenih, te je time vitalni indeks stanovništva znatno ispod prosjeka Republike Hrvatske. Dakle, usporedimo li sve tri županije, možemo zaključiti kako su sve pogođene demografskim procesom starenja stanovništva. Najmanji udio mladog stanovništva ukazuje na moguću nestašicu adekvatne radne snage na tržištu rada, povećanje broja uzdržavanog stanovništva, veće izdatke za zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb ali i povećanja pritiska na proračun i to ne samo na nacionalnoj razini, već na regionalnoj i lokalnoj.

Sl. 19. Indeksi promjene ukupnog broja učenika po općinama i upravnim gradovima Bjelovarsko-bilogorske (gore) i Virovitičko-podravske županije (dolje) 2011./2001. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011. godine, DZS

Usporedimo sada promjenu ukupnog broja učenika po općinama i upravnim gradovima 2011./2001. godine unutar triju županija (sl. 19). Za razliku od Požeško-slavonske, Bjelovarsko-bilogorska i Virovitičko-podravska županija bilježe povećanje broja učenika u pojedinim općinama, a to su Velika Trnovitica i Pitomača. Također, vrijednosti indeksa promjene ukupnog broja učenika nemaju toliko negativne vrijednosti kao kod Požeško-slavonske županije. To može biti rezultat brojnih čimbenika od kojih su značajniji nešto veći broj stanovnika te manje ratnih posljedica u odnosu na Požeško-slavonsku.

U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji najveće smanjenje broja učenika zabilježile su općine Dežanovac, Končanica, Šandrovac i Sirač što možemo povezati sa izrazitom negativnom prirodnom promjenom broja stanovnika 2011./1991. i 2011./2001. godine.

U Virovitičko-podravskoj županiji općine Lukač, Crnac, Mikleuš, Čačinci i Grad Orahovica bilježe najveće smanjenje broja učenika u razdoblju od 2001. do 2011. godine.

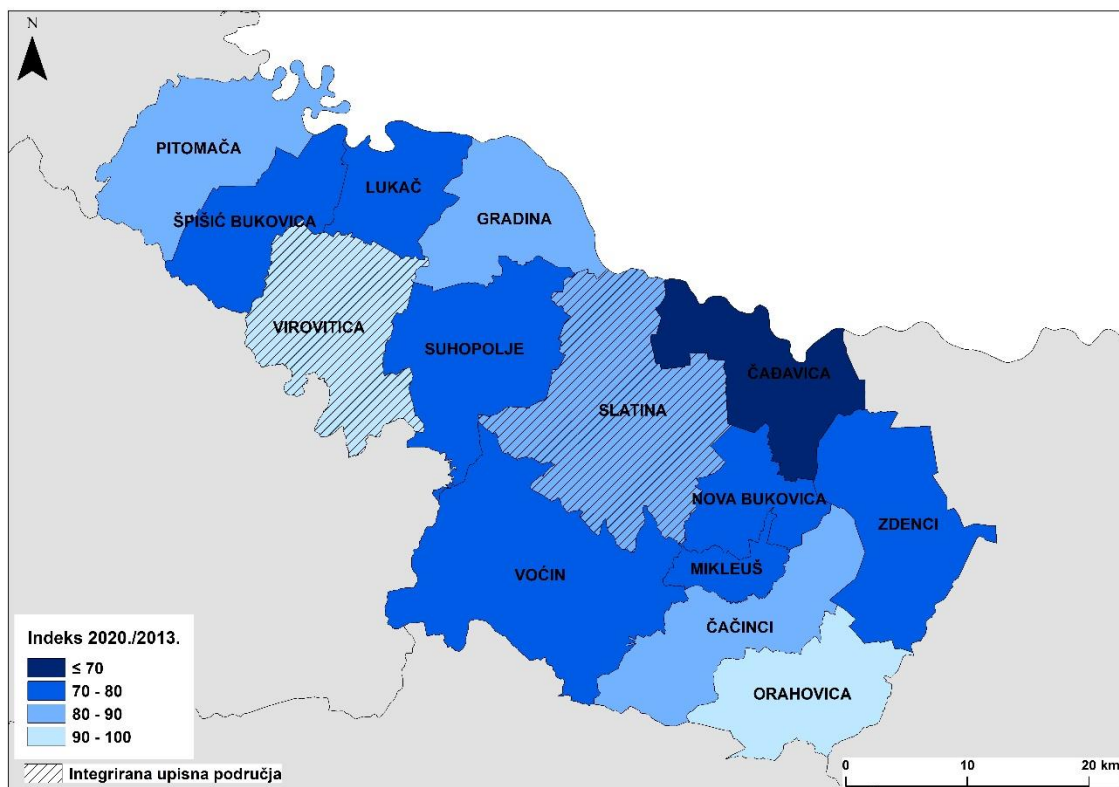
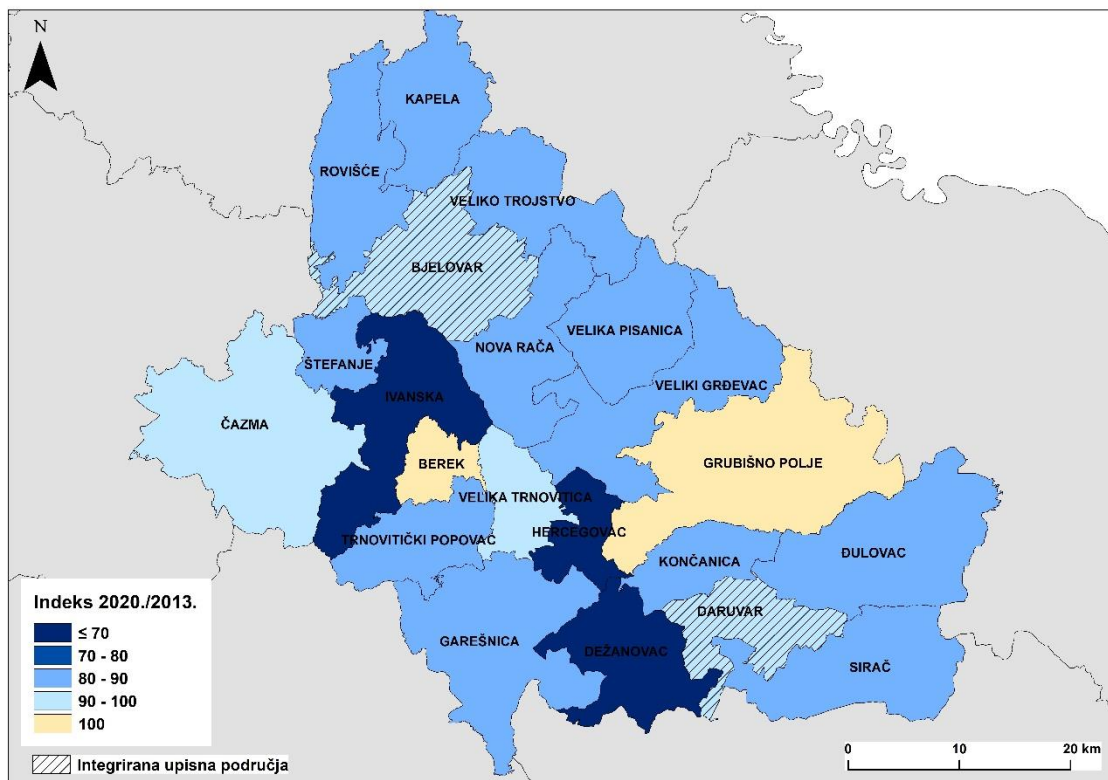
Prije nego li se osvrnemo na promjenu broja učenika osnovnih škola po upisnim područjima Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičke-podravske županije, važno je spomenuti kako na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije danas djeluje 26⁴ matičnih osnovnih škola te 74 područne škole. U razdoblju od 2013./2014. školske godine zatvoreno je sedam područnih škola zbog nedovoljnog broja učenika da se održi obrazovna funkcija. Samo ove školske godine je zatvoreno njih tri, Područna škola Gornji Daruvar u sastavu matične osnovne škole Češka Osnovna škola Jana Amosa Komenskog, Češka Zakladni škola Jana Amose Komenskeho, Daruvar, zatim područna škola Babinac u sustavu matične OŠ Velika Pisanica, Velika Pisanica te područna škola Stražanac u sustavu matične osnovne škole Češka Osnovna škola Josipa Ružičke - Češka Zakladni Škola Josefa Ružičkyeška, Končanica. Posebnost osnovnog školstva u ovoj županiji je organizacija odgojno-obrazovnog procesa za pripadnike češke nacionalne manjine na češkom jeziku i to u dvije matične osnovne škole. Srednjih škola na prostoru županije ima 13, od čega ih je osam locirano u Bjelovaru, tri u Daruvaru, i po jedna u Čazmi, Garešnici i Grubišnom Polju.

Na području Virovitičko-podravske županije trenutno je aktivno 18 matičnih osnovnih škola te 60 područnih škola. U posljednjih 10 godina zatvorene su samo dvije područne škole, Područna škola Bačevac koja se nalazila u sastavu OŠ Gradina, Gradina i Područna škola Križnica u

⁴ Jedna od škola je V. osnovna škola u Bjelovaru koja je posebna organizacija odgoja i obrazovanja za učenike s teškoćama u razvoju.

sastavu OŠ Petra Preradovića, Pitomača. Od devet srednjih škola, pet ih se nalazi u Virovitici, dvije u Slatini i po jedna u Pitomači i Orahovici.

Osvrnimo se sada na promjenu broja učenika po upisnim područjima ovih dviju županija (sl. 20). Evidentno je da su obilježja vrlo slična onima Požeško-slavonske županije. Izuzetak je taj što je u Požeško-slavonskoj upisno područje Lipik u istom razdoblju zabilježilo porast broja učenika od 5,5 %, dok kod ovih dviju županija to nije slučaj. Najbliže pozitivnoj promjeni su upisna područja Berek i Grubišno polje koje imaju identičan broj učenika 2020./2021. kao što su imale i 2013./2014. školske godine, dok sve ostale bilježe smanjenje broja učenika usporedno sa smanjenjem broja stanovnika. Na području Bjelovarsko-bilogorske u najnepovoljnijem su položaju upisna područja Dežanovac, Hercegovac i Ivanska koje karakterizira izrazita depopulacija, ali i veliki udio starog stanovništva. Broj učenika osnovnih škola Bjelovarsko-bilogorske županije u kontinuiranom je smanjenju još od 1993. godine nakon pravno administrativnog ustroja županije. Upisna područja gradova opet su u najpovoljnijem položaju jer svojim funkcijama privlače i okupljaju stanovništvo. U Bjelovarsko-bilogorskoj županiji to su Bjelovar, Čazma i Daruvar, a u Virovitičko-podravskoj Virovitica i Orahovica. Iako u manjoj postotnoj vrijednosti, negativan trend smanjenja broja učenika osnovnih škola (ali i srednjih škola) prisutan je i na razini cijele Republike Hrvatske. Razloge toga možemo tražiti u nizu faktora koji neizravno ili izravno utječu na negativne demografske procese.

Sl. 20. Indeks promjene broja učenika osnovnih škola po upisnim područjima Bjelovarsko-bilogorske (gore) i Virovitičko-podravske županije (dolje) 2020./2013. godine

Izvor: izrađeno na temelju podataka DGU, 2013; Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

Tab. 4. Broj razrednih odjela u Bjelovarsko-bilogorskoj, Virovitičko-podravskoj i Požeško-slavonskoj županiji u razdoblju od 2013./2014. do 2020./2021. školske godine

Školska godina	Bjelovarsko - bilogorska	Virovitičko - podavska	Požeško - slavonska
2013./2014.	844	596	547
2014./2015.	842 (-2)	579 (-17)	522 (-25)
2015./2016.	838 (-4)	576 (-3)	519 (-3)
2016./2017.	824 (-14)	576	518 (-1)
2017./2018.	821 (-3)	574 (-2)	506 (-12)
2018./2019.	811 (-10)	572 (-2)	509 (+3)
2019./2020.	821 (+10)	572	493 (-16)
2020./2021.	825 (+4)	570 (-2)	481 (-12)

Izvor: izrađeno na temelju podataka Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2020

Iz tab. 4 možemo uočiti značajnu promjenu u broju razrednih odjela u sve tri županije. Iako je u Bjelovarsko-bilogorskoj posljednje dvije školske godine došlo do povećanja broja razrednih odjela, to ne mora nužno značiti da se povećao broj učenika. Sve je više razrednih odjela sa manje učenika. Razlog tako velikog smanjenja broja razrednih odjela možemo potražiti u zatvaranju područnih škola kroz posljednje desetljeće. U Požeško-slavonskoj županiji je najveće smanjenje razrednih odjela što nije rezultat samo zatvaranja područnih škola, već smanjenja broja učenika u matičnim školama.

4. ANALIZA STRATEGIJA POTENCIJALNOG RAZVOJA

Razvojnim strategijama i samim razvojem županija bave se mnoge institucije počevši od samih županija, preko jedinica lokalne samouprave, odnosno njihovih upravnih tijela preko kojih oblikuju i provode određene politike. U planiranju razvoja ulogu imaju i brojne druge institucije poput Razvojne agencije, Turističke zajednice, Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, ekonomskih fakulteta, poduzetničkih centara i mnogih drugih.

Županijska razvojna strategija Požeško-slavonske županije glavni je strateški razvojni dokument do kraja 2020. godine. U prethodnim strateškim dokumentima od postavljenih ciljeva se najviše financijskih sredstava utrošilo na komunalnu infrastrukturu i društvene djelatnosti.

Tab. 5. SWOT analiza strategije razvoja Požeško-slavonske županije do kraja 2020. godine

SNAGE -bogatstvo prirodnih resursa, tradicija poljoprivrede i obrtništva, postojanje osnovne infrastrukture, bogata kulturna baština, razvijenost uzgoja vinove loze, podrumarstva i vinarstva	SLABOSTI - nepovoljna demografska kretanja, starenje stanovništva i iseljavanje radno sposobnog stanovništva , visok postotak nezaposlenosti, neujednačena razvijenost pojedinih dijelova županije, nedostatna infrastruktura u školstvu, zdravstvu i socijalnoj skrbi
PRILIKE - postojanje nacionalnih potpora i EU fondova, postojanje nacionalnih programa i strategija, mogućnost regionalne suradnje	PRIJETNJE - nepovoljna ekonomska kretanja u RH, neprilagođenost srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja potrebama tržišta, klimatske promjene

Izvor: prilagođeno prema *Županijska razvojna strategija Požeško – slavonske županije za razdoblje do kraja 2020. godine*, 2018

Na temelju SWOT analize Požeško-slavonske županije, donesena su tri važna cilja od kojih su dva od važnosti za ovu tematiku. Cilj **1.** Povećati konkurentnost Požeško-slavonske županije kroz zeleni i pametni razvoj. Ovaj cilj za prioritet ima razvoj ruralnog područja čime bi se unaprijedila kvaliteta života u ruralnim naseljima s ciljem zadržavanja stanovništva. Cilj **2.** se

također odnosi na kvalitetu življenja kroz održiv regionalni razvoj čime bi se pružila podrška područjima s razvojnim problemima, posebice ruralnim te onima demografski ugroženima.

Bjelovarsko-bilogorskoj županiji kao jedinici regionalne samouprave cilj je cjeloviti razvoj regije koji se temelji na znanju i sposobnostima. Jedan od ciljeva je također uspostavljanje suradnje sa srodnim institucijama u Hrvatskoj ili čak izvan nje. Suradnja s drugim županijama omogućuje jednoj partnerstvo kojim se mogu jačati kapaciteti koji su potrebni za regionalni razvoj kao i stvaranje jednog jedinstvenog okvira za provođenje regionalne politike Republike Hrvatske (*Razvojna strategija Bjelovarsko-bilogorske županije 2011. – 2013. godine*, 2018). Rezultati provođenja dosadašnjih strategija bili su uspješni te su oni imali za cilj: **1.** razvoj poljoprivrede, prerađivačke industrije te kontinentalnog turizma uz održivu eksploataciju prirodnih resursa (pod ovom točkom se podrazumijevalo učinkovitija poljoprivredna proizvodnja, razvoj turizma, zaštita okoliša i komunalna infrastruktura). Pod **2.** točkom je bio cilj stvaranje poticajnog gospodarskog okruženja što je podrazumijevalo poboljšanje razine znanja i vještina te razvoj malog i srednjeg poduzetništva. Točka **3.** se odnosila na razvoj društvene infrastrukture što je trebalo doprinijeti razvoju civilnog društva te poboljšanju socioekonomskih uvjeta života. Međutim, iako su ciljevi prethodnih strategija Bjelovarsko-bilogorske županije bili većinom realizirani, možemo primijetiti kako u ciljevima nema konkretnog spominjanja obrazovnog sustava niti strategija za demografski razvoj. To je vjerojatno razlog tome što se u prošlom stoljeću i početku 2000-ih godina demografskoj problematici nije davalo preveliko značenje u praksi. U novijim strategijama vidljivo je osvješćivanje o toj problematici i posljedicama koje negativna demografska kretanja ostavljaju za sobom.

Prema novijim strategijama za područje Bjelovarsko-bilogorske županije, postavljaju se ciljevi unaprjeđenja obrazovnog sustava. Neki od navedenih ciljeva su: potrebno stalno ulaganje u školske komplekse na način da se održava/postigne propisani standard uređenosti i opremljenosti škola; potrebna nabava suvremene tehnologije (osigurati bežični internet, te opremiti škole računalima i suvremenom tehnologijom); osigurati adekvatan namještaj i didaktičku opremu; u svim školama osigurati uvjete za nesmetano odvijanje nastave tjelesno-zdravstvene kulture; potrebno osigurati uvjete i zaposliti stručni kadar za cjelodnevni boravak djece u školi. U Tab. 6 izdvojeno je nekoliko važnijih natuknica SWOT analize. Izradom te analize, u strateškim dokumentima donesena su tri glavna cilja za regionalni razvoj Bjelovarsko-bilogorske županije. Jedan od ciljeva je jačanje konkurentnosti gospodarstva za čije provođenje je donesen niz mjera među kojima su i usklađivanje sustava obrazovanja s

potrebama gospodarstva te razvoj visokoškolskog obrazovanja. Ipak, jedan od najvažnijih ciljeva jest podizanje kvalitete života, obrazovanja i rada za sve skupine stanovništva. Također, unaprijediti integracijske programe za djecu s posebnim potrebama, razviti posebne programe za nadarenu djecu te sportske programe za predškolski uzrast.

Tab. 6. SWOT analiza strategije razvoja Bjelovarsko-bilogorske županije do kraja 2020. godine

<p style="text-align: center;">SNAGE</p> <p>-povoljan geografski položaj, očuvani okoliš, bogati prirodni resursi, tradicija obrtništva i primarne proizvodnje hrane, tradicija zdravstveno – lječilišnog turizma i multikulturalno društvo, velik broj OPG-ova</p>	<p style="text-align: center;">SLABOSTI</p> <p>- nedovoljna iskorištenost prirodnih resursa, negativna demografska kretanja, loša cestovna infrastruktura, niska razina kvalitete življenja, loš vodoopskrbni sustav, mala gustoća naseljenosti, neravnomjerna razvijenost županije</p>
<p style="text-align: center;">PRILIKE</p> <p>- korištenje međunarodnih fondova, širokopojasni internet, primjena novih znanja i tehnologija, korištenje obnovljivih izvora energije, regionalno povezivanje i umrežavanje</p>	<p style="text-align: center;">PRIJETNJE</p> <p>- negativni trend ukupne gospodarske razvijenosti, odljev visokoobrazovane radne snage, siva ekonomija, neadekvatno gospodarenje otpadom, depopulacija ruralnog prostora</p>

Izvor: prilagođeno prema *Razvojna strategija Bjelovarsko-bilogorske županije 2011. – 2013, 2010 i Strategija razvoja Grada Bjelovara 2016. – 2020.*, 2015

Virovitičko-podravska županija se u svojoj SWOT analizi (tab. 7) u strateškim dokumentima isto tako dotakla demografske problematike. Na temelju SWOT analize donesena su tri glavna cilja od kojih je najvažniji unaprjeđenje kvalitete života i razvoj ljudskih resursa. Taj cilj kao jedne od glavnih mjera navodi razvoj sustava obrazovanja i osnivanje centra kompetencija u strukovnom obrazovanju te povećanje mogućnosti zaposlenja.

Tab. 7. SWOT analiza strategije razvoja Virovitičko-podravске županije do kraja 2020. godine

<p style="text-align: center;">SNAGE</p> <p>- povoljan geostrateški položaj, razvijena mreža obrazovnih ustanova, usklađenost školskih programa sa sektorima poljoprivrede</p>	<p style="text-align: center;">SLABOSTI</p> <p>- rijetko naseljena županija, kontinuirano opadanje broja stanovnika, depopulacija, prirodni pad, starenje stanovništva, slaba tehnička opremljenost škola, nepostojanje uvjeta za produženu nastavu</p>
<p style="text-align: center;">PRILIKE</p> <p>- važni cestovni pravci, uključivanje mladih iz županije u obrazovne i znanstvene programe EU, povećanje broja upisanih studenata iz područja izvan Vpž</p>	<p style="text-align: center;">PRIJETNJE</p> <p>- odlazak mladih privučenih mogućnošću lakšeg pronalaska posla, privlačenje mladih na školovanje van županije</p>

Izvor: prilagođeno prema *Županijska razvojna strategija Virovitičko-podravске županije za razdoblje do kraja 2020. godine*, 2018

5. RASPRAVA

Osvrnemo li se na dosadašnja istraživanja te na istraživanje provedeno u radu, možemo pronaći nekoliko zajedničkih obilježja. Sva istraživanja bila su usmjerena na mrežu škola određenog područja i na utjecaje pod kojima se ona oblikuje i mijenja.

Na oblikovanje današnje mreže škola u Požeško-slavonskoj, Bjelovarsko-bilogorskoj i Virovitičko-podravskoj županiji utjecaj su imale brojne promjene koje su se zbivale kroz duže razdoblje (političke, gospodarske, socijalne, kulturne). Proces oblikovanja mreže škola je dugotrajan i često za sobom ostavi trag u prostoru (napušteni objekti u slučaju zatvaranja škola).

Budući da je osnovno školstvo jedan od najvažnijih pokretača razvoja u prostoru, od velike su važnosti procesi preoblikovanja mreže škola kako bi to školstvo moglo odgovoriti na sva pitanja i izazove novog doba (Feletar, 1997). U današnje vrijeme teži se na stvaranju matičnih osnovnih škola koja prate mrežu naselja te one na taj način mogu odigrati značajnu ulogu u revitalizaciji demografski slabije razvijenih ruralnih naselja bez nekih drugih funkcija.

Suvremeni procesi u razvoju stanovništva županija, ali i na razini cijele Hrvatske, ukazuju na to koliki utjecaj demografska kretanja imaju na ukupni razvoj zemlje. Na temelju toga, nema sumnje da su nepovoljni demografski procesi jedan od najvažnijih čimbenika društvene i gospodarske krize na nacionalnoj i regionalnoj razini.

Iako veliki broj područnih škola ima manje od 10 učenika, one i dalje nastavljaju sa svojim djelovanjem, ponajviše iz razloga jer su one posljednja uporišna točka za demografsku stabilnost u vrlo malim seoskim sredinama. Bez tih područnih škola veliki broj ruralnih naselja bi izgubio tu jedinu funkciju koju imaju te bi njihovim gašenjem u nekim slučajevima bio prekršen Državni pedagoški standard.

Provedenim istraživanjem, potvrđujemo kako sve tri županije obilježavaju negativna demografska kretanja koja u konačnici rezultiraju smanjenjem broja djece u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju. Koliki utjecaj demografska kretanja imaju na promjenu broja učenika može se vidjeti na izrađenoj projekciji broja učenika koji će krenuti u prvi razred osnovne škole 2025./2026. školske godine. U većini upisnih područja Požeško-slavonske županije broj učenika koji će krenuti u prvi razred osnovne škole će biti značajno smanjen.

Demografsko starenje kao posljedica dugotrajnog smanjenja broja rođenih nosi sa sobom dugi niz problema. Ono utječe na stopu rasta stanovništva, prirodnu promjenu stanovništva, smanjivanje udjela fertilnog kontingenta, prirodnu depopulaciju i još mnogih drugih. Takvi izloženi negativni demografski procesi na području Požeško-slavonske, Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravске županije upućuju na potrebu izrade strategija i mjera za njihovo ublažavanje kao nužnog preduvjeta za stabilizaciju naseljenosti u tom dijelu zemlje.

Analizirani podaci ukazuju na očekivane nepovoljne društvene i gospodarske posljedice u budućnosti koje će se očitovati najviše kroz nestašicu radno sposobnog stanovništva i povećanja udjela starog što aludira na sve manji broj učenika, što će naposljetku imati negativni učinak na gospodarske aktivnosti i životni standard svih triju županija ukoliko se ne donesu neke odgovarajuće strateške mjere čiji učinak bi bio ublažiti negativne demografske procese.

Iz svega navedenog, proizlazi da demografska obnova treba biti od nacionalnog interesa te kao takva mora počivati na sveobuhvatnoj i dugoročnoj strategiji populacijske politike (Živić, 2003).

6. ZAKLJUČAK

U zaključku ćemo se referirati na postavljene hipoteze u uvodnom dijelu istraživanja te na kraju rada navesti nekoliko zaključnih misli.

Prva hipoteza da je smanjenje broja učenika posljedica negativnih demografskih kretanja Bjelovarsko-bilogorske, Virovitičko-podravске i Požeško-slavonske županije je potvrđena. Sve tri županije kao i cijela Republika Hrvatska zahvaćene su negativnim demografskim procesima od kojih najveće značenje imaju depopulacija i starenje stanovništva. Zbog sve većeg udjela starog stanovništva, a sve manjeg udjela mladog, smanjuje se broj radno sposobnog stanovništva, ali i broj školske populacije.

Sve izraženijim smanjenjem broja učenika u velikom broju škola na razini cijele Hrvatske, ali i Požeško-slavonske, Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravске županije, postupno se smanjuje broj razrednih odjela čime je potvrđena *druga hipoteza*. Tome ne mora nužno biti uzrok smanjenje broja učenika, ali u ovakvim demografskim prilikama jest. Broj razrednih odjela se u najvećem broju smanjio u Požeško-slavonskoj županiji koja je obilježena izrazito negativnim demografskim trendovima, kao i sve županije na prostoru Istočne Hrvatske (Živić, 2018).

Uz smanjenje broja učenika i smanjenje broja razrednih odjela, istraživane županije se suočavaju i sa zatvaranjem velikog broja područnih škola od kojih većina djeluje na ionako demografski ugroženim ruralnim naseljima. Zatvaranje nekoliko područnih škola posljednjih godina u Požeško-slavonskoj, Bjelovarsko-bilogorskoj i Virovitičko-podravskoj županiji proizašlo je iz situacije u kojoj nekoliko uzastopnih godina nije bilo učenika koji bi se upisali u 1. razred osnovne škole, te se samim time u pojedinim područnim školama nije isplatilo održavati obrazovnu funkciju zbog 2 ili 3 učenika. Time je potvrđena *treća hipoteza*.

U većini ruralnih naselja istraživanih županija ne postoji niti jedna druga funkcija osim područne škole, te u slučaju njenog zatvaranja ta naselja gube jedinu funkciju koja je naselje držalo koliko toliko demografski stabilno. No to ne mora nužno značiti da će ta sela izumrijeti iz tog razloga, jer su gotovo sva manja ruralna naselja ovog dijela Hrvatske ionako ugrožena, stoga je *četvrta hipoteza* djelomično potvrđena.

Analizom demografskih procesa i promjena u obrazovnoj strukturi Požeško-slavonske, Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravске županije utvrđeno je kako su sve županije

obilježene istim procesima te se u velikoj mjeri ne razlikuju jedna od druge, izuzev ponekih sitnih oscilacija, te je stoga *peta hipoteza* također potvrđena.

Zbog dugoročnog karaktera opisanih demografskih promjena u istraživanim županijama te sve nepovoljnijih tendencija u razvoju stanovništva, ali i zbog njihovog negativnog učinka na gospodarski razvoj županija i cijele zemlje, potreban je dobro promišljen i sveobuhvatan koncept populacijske i obiteljske politike koji bi se proveo na razini cijele Republike Hrvatske.

Popis literature

Benković, S., Križan B., 2016: *Pakrački kraj u Domovinskom ratu*, Povijesno društvo Pakrac – Lipik, Pakrac.

Feletar, D., 1997: Nova mreža osnovnih škola u Koprivničko – križevačkoj županiji, *Podravski glasnik* (23), 219-228.

Jukić, M., 2007: Utjecaj demogeografskih procesa na transformaciju đakovačkog kraja, *Hrvatski geografski glasnik* 69 (2), 79-98.

Matišić, M., Pejnović, D., 2015: Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2), 101-140.

Mrđen, S., 2004: Projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2031. godine: mogu li migracije ublažiti buduće negativne demografske trendove?, *Migracijske i etničke teme* 20 (1), 63-78.

Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

Pokos, N., Turk, I., Živić, D., 2005: Glavni demografski procesi u Hrvatskoj, *Hrvatski geografski glasnik* 67 (1), 43-44.

Spevec, D., Vuk, R., 2012: Demografski resursi i potencijali te organizacija primarnog obrazovanja u Krapinsko – zagorskoj županiji, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (1), 187-212.

Turk, I., Jukić, M., Živić, D., 2014: Starenje stanovništva kao ograničavajući čimbenik demografskog razvoja Žumberka, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 9 (17-18), 71-96.

Vranković, B., 2017: Geografski aspekt razvoja mreže osnovnih škola u Hrvatskoj, *doktorska disertacija*, Prirodoslovno-matematički fakultet u Zagrebu

Vranković, B., Vuk, R., 2016: Utjecaj demografskih procesa na organizaciju primarnog obrazovanja u Splitsko – dalmatinskoj županiji, *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu* 65 (Tematski broj), 287-300.

Živić, D., 2003: Suvremene tendencije u razvoju stanovništva Hrvatske, *Diacovensia: teološki prilozi* 11 (2), 253-279.

Živić, D., 2017: Demografsko pražnjenje Istočne Hrvatske, *Političke analize* 8 (31), 24-32.

Živić, D., 2018: Demografski i migracijski okvir osnovnoga školstva u Vukovaru: trendovi, stanje i perspektive, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 13 (25-26), 49-73.

Wertheimer-Baletić, A., 2004: Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 13 (4-5), 631-651.

Popis izvora

- *Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja*, Narodne novine 63/08

- *Odluka o donošenju Mreže osnovnih i srednjih škola, učeničkih domova i programa obrazovanja*, Narodne novine 70/11

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 1991.: Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.: Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.: Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.: Stanovništvo prema pohađanju škole po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

- *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: Stanovništvo prema pohađanju škole i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

- *Razvojna strategija Bjelovarsko – bilogorske županije 2011. – 2013*, Bjelovar, 2010. godine.
<http://rerabbz.hr/images/dokumenti/927/strategija-bbz-2011-2013-02.pdf>

- *Strategija razvoja Grada Bjelovara 2016. – 2020.*, Bjelovar, 2015.
<https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwii4oiw2sTuAhXGvosKHcN2B8sQFjAAegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Fwww.bjelovar.hr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2017%2F10%2Fstrategija-razvoja-grada-bjelovara-2016-2020.pdf&usg=AOvVaw0s0OxgxWGsfM3LpmJzhMt8>

- "ŠeR - Školski e-rudnik", Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <https://mzo.gov.hr/ser-skolski-e-rudnik-3419/3419> (10. 12. 2020.).

- *Županijska razvojna strategija Požeško – slavonske županije za razdoblje do kraja 2020. godine*, Požega, 2018. godine.
<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjE4pjhcHuAhWw4YUKHWSMAqAQFjACegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fwww.pszupanija.hr%2Fdokumenti%2Fcategory%2F150-zupanijska-razvojna-strategija-psz-do-kraja-2020-godine.html%3Fdownload%3D1733%3Azupanijska-razvojna-strategija-psz-do-kraja-2020&usg=AOvVaw1IzuMftVpzmzu5x3aiF0RM>

- *Županijska razvojna strategija Virovitičko – podravske županije za razdoblje do kraja 2020. godine*, Virovitica, 2018. godine.
https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiy1Pv9vMPuAhVvpIsKHaYSDI0QFjABegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fvirovitica.hr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2019%2F02%2FVFP%25C5%25BD_%25C5%25BDupanijska-razvojna-strategija_2020.pdf&usg=AOvVaw0JrdesmNu5DLDi0Jqsm7-

Popis slika, tablica i priloga

Sl. 1. Administrativna podjela Požeško-slavonske županije (stanje početkom 2021. godine).....	3
Sl. 2. Administrativna podjela Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravske županije (stanje početkom 2021. godine).....	5
Sl. 3. Upisna područja osnovnih škola Požeško-slavonske županije.....	6
Sl. 4. Upisna područja osnovnih škola Bjelovarsko-bilogorske (gore) i Virovitičko-podravske županije (dolje).....	7
Sl. 5. Osnovne škole na području upisnih područja Požeško-slavonske županije početkom 2020./2021. školske godine.....	12
Sl. 6. Sjedišta srednjih škola na području Požeško-slavonske županije početkom 2020./2021. školske godine.....	14
Sl. 7. Ukupno kretanje stanovništva Požeško-slavonske županije u razdoblju od 1857. – 2011. godine.....	15
Sl. 8. Indeksi promjene broja stanovnika po upravnim gradovima i općinama Požeško-slavonske županije između 1991. i 2011. te 2001. i 2011. godine.....	17
Sl. 9. Gustoća naseljenosti po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2001. i 2011. godine.....	18
Sl. 10. Indeks starosti po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2011. godine.....	19
Sl. 11. Kretanje broja učenika osnovnih i srednjih škola Požeško-slavonske županije u razdoblju od 2011./2012. do 2020./2021. školske godine.....	22
Sl. 12. Indeks promjene ukupnog broja učenika po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2001. i 2011. godine.....	23
Sl. 13. Indeks promjene broja učenika osnovne škole po upisnim područjima Požeško-slavonske županije 2013. i 2020. godine.....	24
Sl. 14. Udio učenika u matičnim osnovnim školama po upisnim područjima Požeško-slavonske županije 2020./2021. školske godine.....	25

Sl. 15. Ukupno kretanje stanovništva Bjelovarsko-bilogorske, Virovitičko-podravske i Požeško-slavonske županije u razdoblju od 1857. do 2011. godine.....	28
Sl. 16. Indeks promjene broja stanovnika po općinama i upravnim gradovima Bjelovarsko-bilogorske županije 1991., 2001. i 2001. godine.....	29
Sl. 17. Indeks promjene broja stanovnika po općinama i upravnim gradovima Virovitičko-podravske županije 1991., 2001. i 2011. godine.....	31
Sl. 18. Indeks starosti po općinama i upravnim gradovima Bjelovarsko-bilogorske i Virovitičko-podravske županije 2011. godine.....	32
Sl. 19. Indeksi promjene ukupnog broja učenika po općinama i upravnim gradovima Bjelovarsko -bilogorske (gore) i Virovitičko-podravske županije (dolje) 2011./2001. godine.....	34
Sl. 20. Indeks promjene broja učenika osnovnih škola po upisnim područjima Bjelovarsko-bilogorske (gore) i Virovitičko-podravske županije (dolje) 2020./2013. godine.....	37
Tab. 1. Broj osnovnih škola (bez umjetničkih programa) po županijama 2020./2021. školske godine.....	8
Tab. 2. Tipizacija ostarjelosti stanovništva po općinama i upravnim gradovima Požeško-slavonske županije 2001. i 2011. godine.....	20
Tab. 3. Broj učenika prvih razreda osnovne škole po upisnim područjima Požeško-slavonske županije 2015./2016., 2020./2021. te projekcija za 2025./2026. školsku godinu.....	26
Tab. 4. Broj razrednih odjela u Bjelovarsko-bilogorskoj, Virovitičko-podravskoj i Požeško-slavonskoj županiji u razdoblju od 2013./2014. do 2020./2021. školske godine.....	38
Tab. 5. SWOT analiza strategije razvoja Požeško-slavonske županije do kraja 2020. godine.....	39
Tab. 6. SWOT analiza strategije razvoja Bjelovarsko-bilogorske županije do kraja 2020. godine.....	41
Tab. 7. SWOT analiza strategije razvoja Virovitičko-podravske županije do kraja 2020. godine.....	42
Prilog 1. Pisana priprema za nastavni sat geografije	

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT GEOGRAFIJE		
Naziv i sjedište škole		
Obrazovni program (zanimanje)	Opća gimnazija	
Ime i prezime nastavnika	Monika Škorvaga	
Datum izvođenja nastavnog sata	veljača, 2021.	
Naziv nastavne jedinice	Suvremeni demografski procesi u Hrvatskoj i njegove posljedice	
Razred	2. razred	
Tip sata	Obrada	
Kompetencije	Ishodi učenja	Zadatci kojima ću provjeriti ishode
1. Geografska znanja i vještine	<p>Izračunava promjenu broja stanovnika u zadanim jedinicama lokalne samouprave.</p> <p>Izračunava indeks starosti u zadanim jedinicama lokalne samouprave.</p> <p>Analizira i uspoređuje izračunate demografske podatke.</p> <p>Objašnjava uzročno-posljedične veze demografske slike županija.</p> <p>Osmišljavaju mjere koje bi mogle doprinijeti demografskom boljitku tih prostora.</p>	<p>Izračunaj promjenu broja stanovnika u upravnim gradovima/općinama u međupopisnom razdoblju 2011./2001. godine.</p> <p>Izračunaj indeks starosti u upravnim gradovima/općinama u međupopisnom razdoblju 2011./2001. godine.</p> <p>Usporedi promjenu broja stanovnika te indeks starosti u upravnim gradovima/općinama Požeško-slavonske, Virovitičko-podravske i Bjelovarsko-bilogorske županije.</p> <p>Objasni koji su uzroci demografske slike županija i kakve posljedice ostavljaju na tim prostorima.</p> <p>Promisli kakve bi mjere mogle doprinijeti demografskom napretku tih triju županija.</p>
2. Metodička kompetencija	<ul style="list-style-type: none"> - korištenje statističkih metoda - promišljanje i zaključivanje - aktivno sudjelovanje 	

			- suradnja s drugima (rad u skupini)
3. Komunikacijska kompetencija			- rad u skupinama (međuučenička suradnja) - usmeno izražavanje - primjenjuje vještine prezentacije
4. Socijalna kompetencija			- razvijanje kreativnosti i promišljanja - razvija osobne potencijale - razumijevanje problema - uvažavanje učenika i nastavnika - donošenje mogućih rješenja za probleme
TIJEK NASTAVNOG SATA			
Etape sata	Cilj etape		Opis aktivnosti učenika
Uvod (5 min)	○ provjera predznanja		Učitelj postavlja pitanja vezana uz pojmove demogeografija, natalitet, mortalitet, depopulacija i deruralizacija na koje dobrovoljci ili prozvani učenici daju odgovore.
	○ poticanje znatiželje		Učitelj postavlja pitanje ima li netko od učenika da je iz ruralnog područja. Ukoliko se netko od učenika dobrovoljno javi, učitelj od njega traži da opiše kako izgleda njegovo naselje u demografskom smislu (malo djece koja se igraju na igralištu, puno starih...) Učenici koji su iz ruralnih područja i dobrovoljno se jave odgovaraju na postavljena pitanja o izgledu ruralnih područja.
	○ najava cilja		Učitelj najavljuje da je cilj nastavnog sata analiziranje demografskih procesa u Požeško-slavonskoj, Virovitičko-podravskoj i Bjelovarsko-bilogorskoj županiji.

<p>Glavni dio sata (30 min)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ razvijanje vještine dogovaranja i pridržavanja pravila - razvijanje vještine rada u skupinama - razvijanje vještine usmenog izražavanja -interpretacija kartografskog prikaza 		<p>Učitelj izlaže upute za rad u skupinama koji slijedi, a učenici ga pažljivo slušaju. Učitelj objašnjava postupak izračuna indeksa promjene broja stanovnika te indeksa starosti na primjeru Hrvatske i pojedinih županija, a učenici ga pažljivo slušaju i zapisuju formule za izračune u svoje bilježnice.</p> <p>Nakon objašnjenog postupka izračuna, učitelj dijeli učenike u pet skupina. Svakoj skupini zadaje 10 jedinica lokalne samouprave (sve tri županije zajedno imaju 50 jedinica lokalne samouprave) te pripremljene materijale o broju stanovnika istih. Učenici u skupinama izračunavaju indeks promjene broja stanovnika zadanih jedinica lokalne samouprave te ih pronalaze u svojim školskim geografskim atlasima. Za to vrijeme učitelj prati i nadgleda tijekom rada u skupinama te održava red i disciplinu u razredu.</p> <p>Nakon izračunatih indeksa promjene broja stanovnika, učitelj učenicima daje potrebne materijale o udjelu mladog i starog stanovništva za zadane jedinice lokalne samouprave nakon čega učenici izračunavaju indeks starosti istih.</p> <p>Nakon dobivenih rezultata predstavnik svake skupine izlaže izračune za zadane jedinice lokalne samouprave koje učitelj upisuje u unaprijed pripremljenu tablicu PowerPoint prezentaciji te zajedno s učenicima analizira njihove rezultate i uspoređuje ih s kartografskim prikazom koji je unaprijed pripremljen.</p>
--	--	--	---

	- potiče kreativno razmišljanje		Učitelj u razgovoru s učenicima navodi i obrazlaže uzroke suvremenih demografskih procesa u Hrvatskoj te potiče učenike na promišljanje o mogućim mjerama koje bi mogle doprinijeti demografskom razvoju tih prostora i cijele Hrvatske.
Završni dio sata (10 min)	<ul style="list-style-type: none"> ○ primjena naučenog ○ formativno vrednovanje 		<p>Nakon iznesenih učeničkih prijedloga o mogućim mjerama, učitelj potiče kvalitetnu raspravu u razredu, navodi dodatne primjere iz Hrvatske i svijeta, a učenici sudjelovajući u raspravi obrazlažu svoje prijedloge i ideje.</p> <p>Učitelj postavlja pitanje učenicima koliko su zadovoljni sa izvedbom nastavnog sata i poučavanjem na što učenici ocjenjuju sat s jednim od tri emoji-a (tužnim, neutralnim ili sretnim). Učenici koji nastavni sat ocjene sa 'tužnim' i 'neutralnim' obrazlažu što im nije bilo jasno, što možda nisu dovoljno dobro shvatili i naučili te ih učitelj navodi na točne odgovore i daje im povratnu informaciju kao i cijelom razredu.</p>

Plan školske ploče

PowerPoint prezentacija (formule za izračun indeksa promjene broja stanovnika i indeksa starosti, kartografski prikazi, tablični prikazi)

Indeks promjene broja stanovnika

• $i_{P_n/P_{(n-1)}} = P_n/P_{(n-1)} * 100$

P_n → ukupan broj stanovnika referentnog popisa
 $P_{(n-1)}$ → ukupan broj stanovnika prethodnog popisa

Indeks starenja

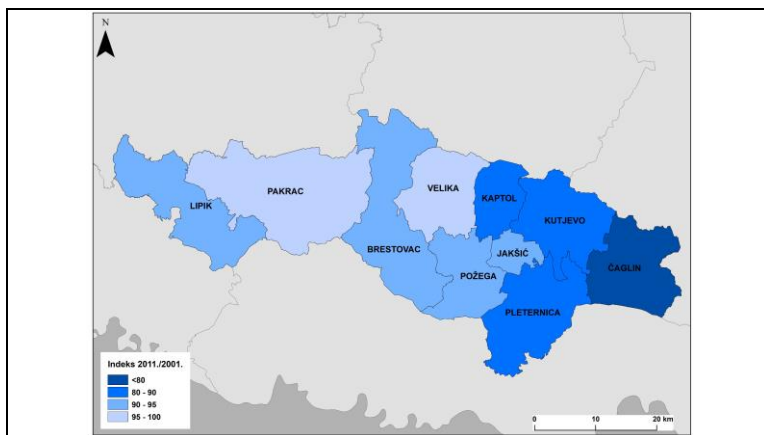
$$I_s = \frac{P_{(\geq 60)}}{P_{(0-19)}} \cdot 100$$

$P_{(\geq 60)}$ → broj stanovnika od 60 godina i više

$P_{(0-19)}$ → broj stanovnika do 19 godina

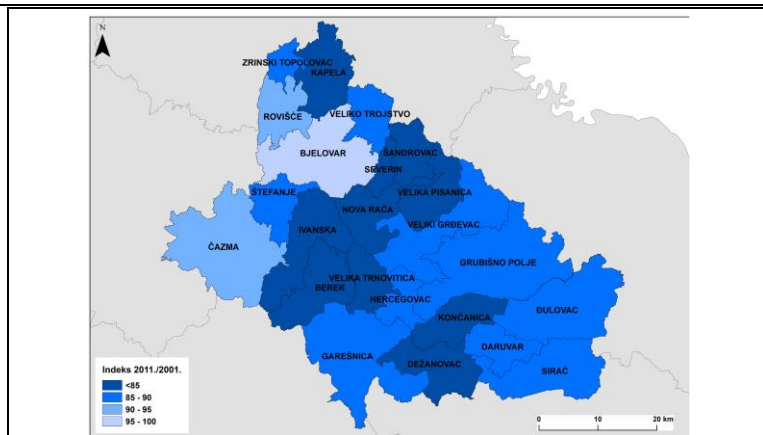
Požeško-slavonska županija

Grad/Općina	Indeks 2011./2001.
Lipik	
Kutjevo	
Pakrac	
Pleternica	
Požega	
Brestovac	
Čaglin	
Kaptol	
Trenkovo	
Velika	

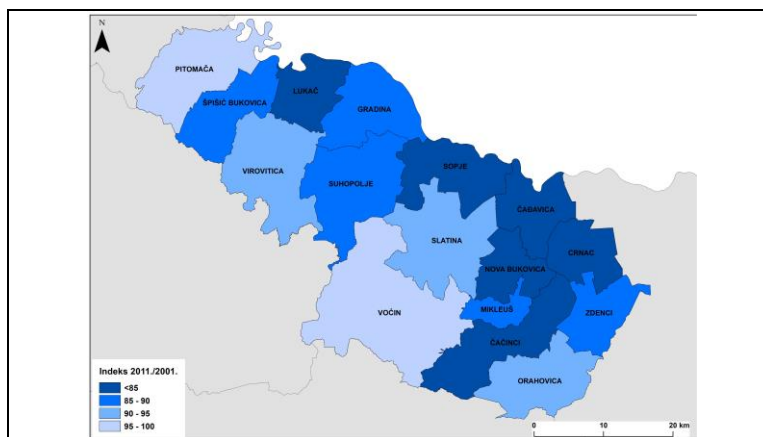
Bjelovarsko-bilogorska županija

Grad/Općina	Indeks 2011./2001.	Grad/Općina	Indeks 2011./2001.
Bjelovar		Nova Rača	
Čazma		Rovišće	
Daruvar		Severin	
Garešnica		Sirač	
Grubišno Polje		Šandrovac	
Berek		Štefanje	
Dežanovac		Velika Pisanica	
Đulovac		Velika Trnovitica	
Hercegovac		Veliki Grđevac	
Ivanska		Veliko Trojstvo	
Kapela		Zrinski Topolovac	
Končanica			

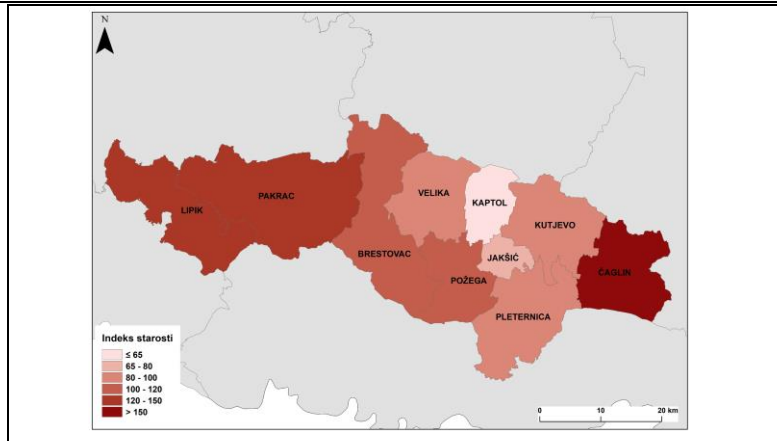
Virovitičko-podravska županija

Grad/Općina	Indeks 2011./2001.	Grad/Općina	Indeks 2011./2001.
Orahovica		Nova Bukovica	
Slatina		Pitomača	
Virovitica		Sopje	
Crnac		Suhopolje	
Čažinci		Špišić Bukovica	
Čađavica		Voćin	
Gradina		Zdenci	
Lukač			
Mikleuš			

Požeško-slavonska županija

Grad/Općina	Indeks starenja 2011. godine
Lipik	
Kutjevo	
Pakrac	
Pleternica	
Požega	
Brestovac	
Čaglin	
Kaptol	
Trenkovo	
Velika	

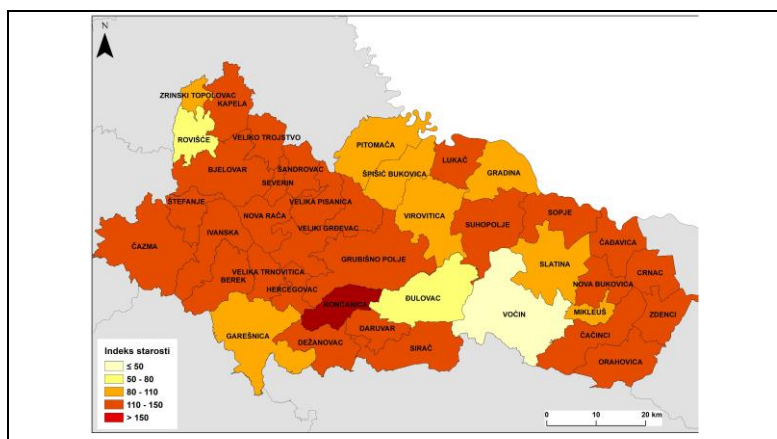

Bjelovarsko-bilogorska županija

Grad/Općina	Indeks starenja 2011. godine	Grad/Općina	Indeks starenja 2011. godine
Bjelovar		Nova Rača	
Čazma		Rovišće	
Daruvar		Severin	
Garešnica		Sirač	
Grubišno Polje		Šandrovac	
Berek		Štefanje	
Dežanovac		Velika Pisanica	
Đulovac		Velika Trnovitica	
Hercegovac		Veliki Grđevac	
Ivanska		Veliko Trojstvo	
Kapela		Zrinski Topolovac	
Končanica			

Virovitičko-podravska županija

Grad/Općina	Indeks starenja 2011. godine	Grad/Općina	Indeks starenja 2011. godine
Orahovica		Nova Bukovica	
Slatina		Pitomača	
Virovitica		Sopje	
Crnac		Suhopolje	
Čačinci		Špišić Bukovica	
Čađavica		Voćin	
Gradina		Zdenci	
Lukač			
Mikleuš			

Nastavne metode

Metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, neizravna grafička metoda

Oblici rada

Frontalni rad, rad u skupini, samostalni rad

Nastavna sredstva i pomagala

Računalo, projektor, vizualna sredstva, grafički prikazi, statistički podaci, zidna karta Hrvatske, školski geografski atlas, bilježnica, radni listić

Popis literature i izvora za učitelja/nastavnika

- Nastavni plan i program
- Udžbenici za 6. razred osnovne škole i 2. razred gimnazije
- Popisi stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011. godine, DZS, Zagreb
- Jukić, M., Turk, I., Živić, D., 2014: Starenje stanovništva kao ograničavajući čimbenik demografskog razvoja Žumberka, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 9 (17-18), 71-96.
- Matišić, M., Pejnović, D., 2015: Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2), 101-140.
- Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
- Pejnović, D., 2004: Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 13 (4-5), 701-726.
- Pokos, N., Turk, I., Živić, D., 2005: Glavni demografski procesi u Hrvatskoj, *Hrvatski geografski glasnik* 67 (1), 43-44.